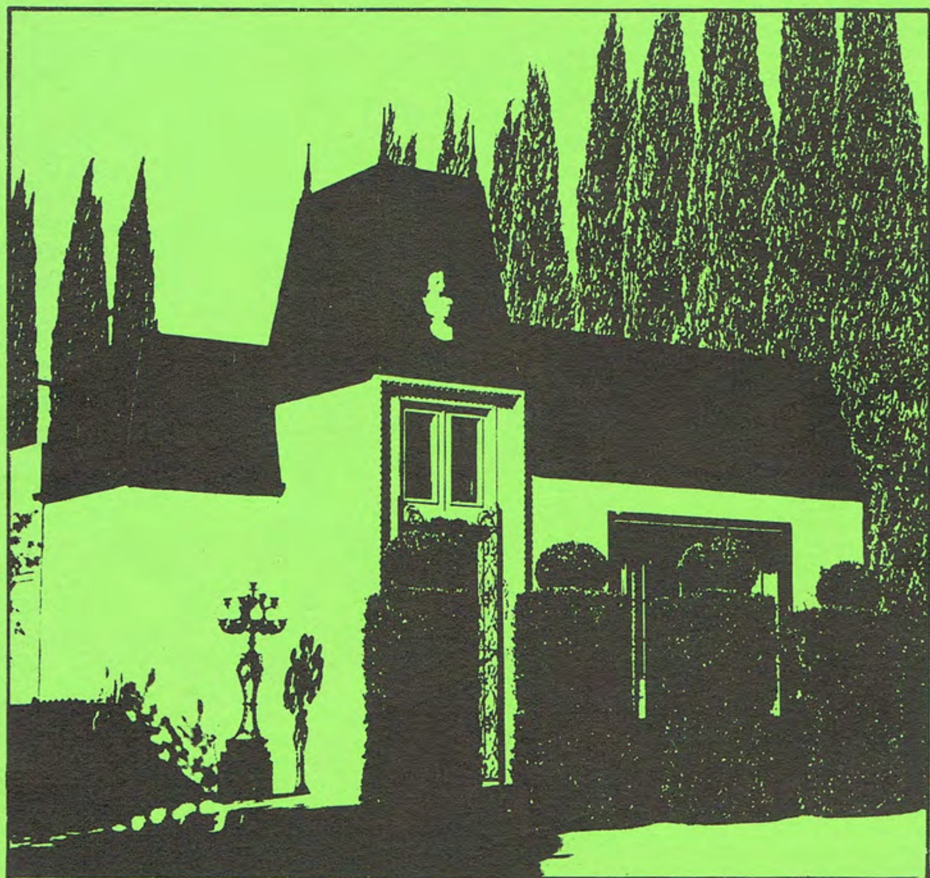
ONDERDAK

DE AS 81

de AS

anarchistisch tijdschrift

Zestiende jaargang, nr. 81 – januari-maart 1988.

De AS verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkappelle, ISSN-nummer 0920-3257.

Jaarabonnement: f 22,–; buiten Benelux f 28,–.
Bestelling: door storting op giro 44 60 315 van Stg. De AS, Moerkapelle.

Druk: Macula, Boskoop. *Zetwerk*: Wil van Dam, Utrecht.

Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postcode.
Reklamering: met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.

Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.

Redactie-adres: postbus 35061, 3005 DB Rotterdam.
Administratie-adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle.

Redactie: Cees Bronsveld, Marius de Geus, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer.

Omslagontwerp: Detlef Greinert.
Verder werkten mee: Peter Blok, Wijnand Duyendak, Gijs Gielen, Marli Huijer, Bar Moreel, Gé Nabrink, Chris Roemen, Dick de Winter en Tinus de Winter.

ONDERDAK: DE VEELVORMIGHEID VAN HET WONEN

Jaap van der Laan & Hans Ramaer

Deze aflevering van De AS gaat over wonen. Naast eten, drinken en kleding behoort onderdak tot de eerste levensbehoeften, maar wonen is de levensbehoefte waarover mensen zelf het minst te zeggen hebben. Zeggenschap en keuzevrijheid lijken er de laatste jaren beslist niet groter op geworden te zijn. En dat zijn juist de eisen die anarchisten aan het wonen stellen. Niet alleen menen ze dat ieder recht heeft op onderdak, in overeenstemming met zijn of haar specifieke behoeften, ook zijn ze van mening dat ieder zoveel mogelijk moet kunnen wonen op de manier die hem of haar goed dunkt en bovendien zeggenschap heeft over eigen onderdak en woonomgeving. Dat is de veelvormigheid van het wonen, die anarchisten beoogen.

Woningnood, dat wil zeggen een kwantitatief tekort aan woningen ofwel een kwalitatief tekort aan goede en ruime woningen, is al door de 19e eeuwse socialisten aan de kaak gesteld. De groei van de bevolking en de toenemende verpaupering sinds de industriële revolutie schiepen de overbevolkte arbeiderswijken in de grote steden en rond de fabrieken. Ook de trekarbeid die met de open neergang van de economie fluctueerde, leidde tot ontworteling van bevolkingsgroepen en tot het ontstaan van een onderklasse met nog slechtere woonomstandigheden.
De verpaupering van het proletariaat riep bij de burgerij soms medeleven en vaker angst op. Als reactie op de ellendige levensomstandigheden, waarin grote delen van de bevolking verkeerden, ontstond aan het eind van de vorige eeuw het zogeheten *beschavingsoffensief*. De overheid ging aarzelend ingrijpen en regels stellen om althans de ergste verpaupering te kunnen tegengaan en de arbeider tot 'beschaafde burger' te kunnen opvoeden. In Nederland markeerde de *Woningwet* van 1901 deze koerswending op het terrein van de huisvesting.
Maar dat de staat met de in haar beleid ingepaste woningbouwverenigingen en -corporaties er maar gedeeltelijk in slaagde om de bestaande woningnood op te heffen, is niet verwonderlijk. Van de twee belangrijkste hiervoor aangevoerde verklaringen – de demografische ontwikkeling (bevolkingsgroei, toenemend aantal kleinere huishoudens, op jongere leeftijd zelfstandig wonen) en de financiële problemen – lijkt echter alleen de laatste steekhoudend. Immers, vooral een schaarste-artikel levert rendement op. Als er voldoende woningen beschikbaar zijn, zakken de huurprijzen en daarmee de rendementen van de particuliere beleggers. Daarom is van de staat niet te verwachten dat ze de woningnood kan opheffen: ze moet haar inkomsten beheren volgens kapitalistische beginselen. Demografische ontwikkelingen voltrekken zich echter over perioden van vele jaren, zodat de overheid het beleid planmatig had kunnen aanpassen. Maar mogelijk speelde daarbij de ideologische opvattingen over het gezin een niet te onderschatten rol.

Wie momenteel, zeker in het westen, een huis wil huren is aangewezen op de vrije markt, moet een zeer hoge huur kunnen betalen of moet genoegen nemen met een woning in een verre buitenwijk of slaapstad. Want het woningdistributiesysteem, vooral in de grote steden, faalt. Misschien is er niet altijd sprake van onwil. De lokale autoriteiten zijn onmachtig om de huisvestingsproblemen te verlichten: het bureaucratisch apparaat is te log om rechtvaardig te kunnen distribueren, de particuliere speculant veel te sterk om goedkoop te kunnen bouwen. Vandaar dat velen die onderdak zoeken andere oplossingen vinden. Als hun inkomen hoog genoeg is kiezen ze voor een koopwoning, anderen betrekken (legaal of illegaal) een woonboot of caravan, weer anderen kraken een leegstaand huis of bedrijfspand.

De *Diggers* – de eerste sociale beweging die we nu anarchistisch zouden noemen – zijn bekend geworden door hun (mislukte) kolonisatie.[1] In 1649 vestigde deze groep arme Engelsen rond Gerrard Winstanley zich op de woeste gronden van St. Georges Hill. Als uitgesproken radicalen – met een sociaal programma! – vormden de Diggers vanzelfsprekend een bedreiging voor de bestaande orde en ze werden dan ook snel door de plaatselijke landeigenaren verdreven. Minder bekend is echter dat huisbezetting op kleine schaal in die tijd veelal een normale zaak was. Tot aan het eind van de 18e eeuw – toen de grote landeigenaren zich van de gemeenschappelijke gronden meester wisten te maken – waren er, zeker buiten de steden, nauwelijks daklozen. Wonen werd algemeen beschouwd als een *grondrecht* en daarom stonden de lokale autoriteiten (oogluikend) toe dat gezinnen een leegstaand huisje betrokken of op een stukje communale grond een onderkomen bouwden, al was dat vaak niet meer dan een krot. Ieder had immers recht op onderdak.
Zo opgevat is kraken dus al een eeuwenoud verschijnsel, dat in de tijden vóór de industriële revolutie door het volk werd gelegitimeerd met een beroep op 'rechtvaardigheid'. De Engelse sociaal-historicus Thompson introduceerde in dit verband de term *morele economie.*[2] Daaronder verstaat men de visie van het volk dat (lokale) autoriteiten verplicht zijn om voor een eerlijk geachte verdeling van voedsel en huisvesting te zorgen. Een aangezien het tot de opkomst van het industriële kapitalisme als 'onnatuurlijk' beschouwd werd dat de één grove winst maakte ten koste van de eerste levensbehoeften van de anderen, greep het volk daadwerkelijk in wanneer het zijn grondrechten

bedreigd zag. *Directe actie* – in de vorm van (tijdelijke) onteigening of bezetting – had dus steeds ten doel de toestand van 'rechtvaardige distributie' te herstellen, wanneer de autoriteiten in gebreke bleven.
In deze tijd doet de kraakbeweging niet anders.[3] Krakers gaan op de stoel van de lokale overheid zitten omdat de woningdistributie faalt. En daarbij doen ze een beroep op het *recht op onderdak* voor iedereen. Maar waar dat botst met het *eigendomsrecht* van anderen vinden illegale bewoners de overheid op hun weg. Bovendien staat de verzorgingsstaat niet toe dat mensen oplossingen zoeken buiten de bestaande controle-apparaten om. Vandaar bijvoorbeeld dat de wetgeving er nog steeds op gericht is om woonwagenbewoners hun mobiliteit te ontnemen. En ook 'het bouwen voor de buurt', dat in de jaren zeventig korte tijd floreerde, mocht nooit uitlopen op *bouwen door de buurt*. In dat opzicht, zegt Turner, zijn inwoners van de landen in de Derde Wereld er minder slecht aan toe. Die kunnen in hun zelfgebouwde krottenwijken tenminste 'anarchistisch handelen': eigen gemeenschappen creëren en zelf vorm geven aan hun woonomgeving, omdat de autoriteiten niet bij machte zijn dat te verhinderen.[4]

'Ongetwijfeld', aldus Colin Ward in zijn boek over de huisvestingsproblematiek, 'had Engels gelijk toen hij stelde dat woningnood een permanent aspect is van de kapitalistische maatschappij, maar het is ook een permanent aspect van die maatschappij, waar het regeringssysteem en de produktieverhoudingen socialistisch genoemd worden, en omdat de mensen onderdak moeten hebben – of ze nu in een speculatie-jungle, een volksdemocratie, een fascistische dictatuur of een anarchistisch paradijs leven – moet er een onderliggend principe bestaan waarmee deze universele menselijke behoefte benaderd kan worden. Dat principe bestaat. Het is een anarchistisch principe, namelijk *beheer door de bewoners zelf*. Mijn vriend John Turner brengt het alsvolgt onder woorden: Als de bewoners de belangrijkste beslissingen kunnen nemen en de vrijheid hebben hun eigen bijdrage te leveren aan het ontwerp, de bouw en het beheer van hun huizen, dan is zowel het proces zelf als de omgeving die er het resultaat van is een stimulans voor het individuele en sociale welzijn. Als mensen aan de andere kant geen controle hebben of verantwoordelijkheid dragen voor sleutelbeslissingen met betrekking tot hun woonomgeving, dan kan deze omgeving een hinderpaal worden bij hun persoonlijke ontwikkeling en een last voor de economie.'[5]

Oplossingen voor persoonlijke en sociale problemen dienen steeds gebaseerd te zijn op het eigen initiatief van de betrokkenen. Alleen op die manier kan een alternatief voor de afhankelijkheid van staat en kapitaal geformuleerd worden. En ook al is het op te lossen probleem ontstaan door de huidige samenleving dan nog moet geprobeerd worden een oplossing te vinden die op *anarchistische beginselen* berust.[6]
Interessant in dat verband zijn de ervaringen van de Engelse krakers die na 1945 verlaten legerkampen bezetten en die zelf verbouwden en beheerden. *Zelforganisatie*, zelf het heft in handen nemen, dat is kenmerkend voor dit soort acties. Ook bij de (latere) kraakbeweging in Nederland is er het een en ander van terug te vinden. Zelforganisatie leidt tot een andere instelling bij de deelnemers dan je tegenkomt bij mensen die op een door de overheid georganiseerde manier wonen. Op die andere instelling hoopt Ward ook als hij het heeft over zelfbeheer in de wijken.

Voor de 19e eeuwse anarchisten als Bakoenin en Kropotkin stond het vast dat alle huizen onteigend moesten worden om ze vervolgens collectief aan de gemeenschap in beheer te geven.[7] Het is de vraag of dit een eeuw later nog steeds de beste remedie is. In de tijd van Kropotkin bestond er behalve bij de rijke burgerij geen eigen woningbezit. Arbeiders huurden een huisje van een particuliere huisjesmelker. Momenteel echter zijn veel woningen eigendom van woningbouwverenigingen en worden veel woningen bewoond door eigenaars. Die laatste ontwikkeling is gestimuleerd door de groei van de middenklassen, die hun spaargeld wilden beleggen. De jacht op het koophuis leidde echter weer tot woningspeculatie, horizontale splitsing van étagewoningen en andere uitwassen.
Hoewel de woningnood (voorlopig althans) zou blijven bestaan, maakt collectief eigendom van het woningbestand in ieder geval een einde aan de uitwassen ervan. Maar ook bij collectief eigendom kan zich een bureaucratie ontwikkelen die beslist over distributie, onderhoud en renovatie van woningen.

Het lijkt daarom nog niet zo gek om de eigendomsrechten bij het collectief te laten, maar het beheer aan de bewoners over te dragen. Zo zou de zelforganisatie in de wijken gestimuleerd worden en de veelvormigheid van het wonen een kans krijgen.

NOTEN

(1) James Duke, 1649. An historical outline. London 1967. (2) E.P. Thompson, 'The moral economy of the English crowd in the eighteenth century', in: Past and Present 50 (1971). Murray Bookchin (The Modern Crisis. 1986) heeft het begrip binnen het anarchisme geïntroduceerd, maar geeft er een ruimere betekenis aan. (3) Zie: R.M. Dekkers, 'De moral economy van de kraakbeweging'. in: De Gids 1/2 (1982). (4) Geciteerd door Colin Ward, Anarchy in action. London 1973 (Ook in Nederlandse vertaling: Anarchie in actie. 1975). Zie tevens: Anarchy 23 (1963), Anarchy 35 (1964), Anarchy 83 (1968) en Anarchy 102 (1969). (5) Colin Ward, Housing. An anarchist approach. London 1976. (6) Zo gaat bijvoorbeeld een anarchistische planologie uit van het vrij laten van de bewoners. Vergelijk Paul & Percival Goodman, Communitas. Means of livelihood and ways of life. New York 1960 (herz. uitgave). (7) Zie onder meer Sam Dolgoff (ed.), Bakunin on anarchism. Montreal 1980; P.A. Kropotkin, Selected Writings on Anarchism and Revolution. Ed. Martin Miller. Cambridge, Massachusetts and London 1970.

DE TELOORGANG VAN DE AMSTERDAMSE KRAAKBEWEGING

Wijnand Duyendak

De explosieve periode is ten einde. De kraakbeweging, het 'duizendkoppig stenengooiend monster', heeft haar aantrekkingskracht verloren. Er zijn nog maar weinig mensen gefascineerd door de mogelijkheden die de kraakbeweging biedt. De gestage ontbinding is al jarenlang aan de gang, maar zelfs de meest enthousiaste die-hards moeten dat nu toegeven. En dan gaat het er niet om dat er niet meer gekraakt wordt, of geen directe acties meer gevoerd worden, het gaat erom dat er een atmosfeer verloren is gegaan: het besef dat je samen met (veel) anderen iets kàn, de hoop en verwachting die dat oplevert – die 'beweging' is niet meer.

Het is een dooie boel geworden waarin lijkepikkers hun kans schoon zien: de 'politieke vleugel van de kraakbeweging' is op zoek naar 'verraders', de 'anti-imperialisten' op zoek naar 'revolutionairen'. Deze groepen goochelen met de geschiedenis en proberen erkenning te krijgen als enige echte erfgenamen. Maar een 'beweging' laat geen testament na, noch een juiste leer voor de toekomst.

Er is voor ons geen enkele reden om treurig te zijn, hoe moeilijk het ontbinden van de 'beweging' persoonlijk ook te verwerken kan zijn. Bewegingen gaan per definitie teloor. Het is onvermijdelijk. De hoogtepunten dragen deze keerzijde altijd in zich. Wat op kortere termijn de kracht is, zou op langere termijn de zwakte van een beweging kunnen zijn. Bewegingen onderscheiden zich hierin ook nadrukkelijk van politieke partijen en hun instituties. Een bewegingsgebonden blad (zoals dat ooit eens genoemd is) als *Bluf!* kan daarom makkelijk teloor gaan, als het tenminste niet tot een fossiel restant van de 'beweging' van de jaren '80 verwordt.

We zijn overtuigd van de tijdelijkheid en vergankelijkheid van bewegingen. We vinden het echter zinloos om eindeloos de politieke lijn die een beweging gevolgd heeft te analyseren op zoek naar fouten in de trant van: als

het zo niet was aangepakt dan was alles nu nog zo als vroeger geweest.
Misschien waren kenmerken die we nu 'fouten' noemen, destijds tegelijkertijd onze kracht. Het is politiek gezien zeer nuttig de beperkingen van bewegingen te analyseren. Daar kan je voor de toekomst allicht wat van opsteken. Maar hoe hard je ook analyseert, je kan het verleden toch niet overdoen. En dat is maar goed ook. Want met alle wijsheid en ervaringen die we nu hebben waren we destijds nooit zo spontaan geweest. Nooit zo wild durven dromen. Nooit zo hard kunnen werken. Nooit zoveel vertrouwen met elkaar kunnen opbouwen. En zeker weten: dan was er veel en veel minder gebeurd!

OMSLAG

Het kraken in Amsterdam heeft z'n basis in de strijd tegen leegstand, verkrotting en speculatie zoals die gevoerd werd in de tweede helft van de jaren '70, in het centrum en de 19de eeuwse buurten. Practische doe-het-zelf-groepen, die effectief woningnood en speculatie bestreden en de troosteloze buurten leefbaarder maakten. 'Kraken' was nog niet of nauwelijks iets wat je een 'identiteit' opleverde, geen 'manier van leven'. Het was slechts een deel van je leven.
De omslag lag in de eerste maanden van de jaren '80: Groote Keyser, Vondelstraat en 30 april. Natuurlijk, het ging om de strijd tegen de woningnood. We gebruikten onze woningnood-argumentatie en ze leverde ons veel sympathie op. Ze waren voor onszelf 'waar'. Maar het waren argumenten. Niet onze drijfveren. Ze verklaren niet onze bezetenheid en enthousiasme zoals dat in die maanden zichtbaar werd. Argumenten maken geen beweging. Ons bond vooral de relatief nieuwe manier van politiek maken, zoals we die met elkaar ontwikkelden: zèlf handelen, onmiddellijk resultaat zien, de machthebbers uitdagen in plaats van ze vertrouwen te schenken. In deze houding vonden eerst duizenden en later tienduizenden mensen elkaar. En ging het niet meer alléén om de woningnood. Als vanzelfsprekend voerden we hetzelfde type compromisloze acties tegen het militair apparaat of de kernenergiecentrale in Dodewaard. Er kwam een kettingreactie op gang die eigen is aan politieke bewegingen. Mensen waren tot dingen in staat, die ze nooit achter zichzelf gezocht zouden hebben. Kraken werd meer en meer 'een manier van leven'.
Deze collectieve ervaringen maakten de grote uitbarstingen mogelijk. Maar tegelijkertijd maakten ze de identificatiemogelijkheden voor hen die de ervaringen niet deelden heel moeilijk. Er ontwikkelde zich zoiets als 'wij' en 'zij'. De onderlinge vertrouwdheid, de gezamenlijk gedeelde ervaringen maakte dat snel vergaande acties en initiatieven van de grond getild konden worden. Welhaast onvermijdelijk leidde deze dynamiek van de beweging tot een zekere geslotenheid. Een geslotenheid die erin resulteerde dat er toendertijd voortdurend minder 'nieuwe' mensen bijkwamen. En zij die wèl kwamen voelden zich vaak aangetrokken tot de symbolen en mythes van het verleden. Vruchtbare politieke discussies waren er zelden, andere of nieuwe politieke inzichten kregen geen ruimte. De kaders waren bepaald.
Deze geslotenheid heeft uiteindelijk de uitstraling en politieke kracht sterk doen verminderen.

SYMBOLEN

We groepeerden ons niet rond idealen, maar rond symbolen. De kraakbeweging lééfde van de symbolen: de bekende panden, Hans Kok. De metafysische aantrekkingskracht van symbolen waarin het onrecht van de hele wereld als het ware vanzelf samenstroomde. We organiseerden ons niet voor de toekomst, we organiseerden ons slechts voor datgene waar het hier en nu om

ging: het symbool, die ene actie.
Zo concreet als de symbolen waren, zo concreet definieerden wij de strijd. We vochten waar we — letterlijk — vóór stonden. Het concrete en directe karakter maakte de (kraak)beweging voor heel veel mensen aantrekkelijk. Een alternatief voor de politiek zoals we die verder in Nederland zagen: veel woorden, geen daadkracht; wèl organisatie, maar geen persoonlijke inzet en betrokkenheid. We formuleerden geen lange termijn idealen, bouwden geen lange termijn organisatie op. Nauwelijks was er sprake van institutionalisering en wat er was had een directe relatie met de dagelijkse strijd: een drukkerij, een krant, een kraakcafé. Er was géén strategie van een lange mars, géén politiek van een alternatieve samenleving te willen opbouwen die de oude langzaam zou overspoelen.
Maar symbolen verliezen hun waarde. Het zijn geen diamanten die eeuwig blijven schitteren. En je kan ze niet zomaar uit de grond stampen, creëren. En als het geprobeerd werd bleken ze vaak hol, wat altijd een pijnlijke ervaring was.
Wat eerst onse energie vrijmaakte — het gebrek aan organisatie en institutionalisering — werd nu onze beperking. Het maakte ons tijdelijk. Want toen de energie verdween was er niet veel organisatie om op terug te vallen. En de weinige instituties waren te bewegingsgebonden om zelfstandig een politiek stimulerende rol te kunnen spelen. De zwakte was de vrijblijvendheid waartoe àlles uiteindelijk onvermijdelijk verwordde.

ZELFBEWUSTZIJN

De kraakbeweging scheen ooit succesvol. We wonnen politieke debatten, versloegen de ME, wisten panden te behouden. Tegelijkertijd werden andere groepen enthousiast over onze politieke houding, en wij deden dan weer mee aan de acties die zij vervolgens organiseerden. Ons geloof in de eigen kracht maakte nóg meer mogelijk. In het buitenland zagen we soortgelijke bewegingen zich ontwikkelen. De autoriteiten waren soms in paniek. Ze waren verrast en wisten zich geen raad. We beseften zeer bewust onze kracht. Misschien is zelfbewustzijn noodzakelijk om er zo hard tegenaan te kunnen gaan. Maar ze borg ook een grote val in zich: die van de teleurstelling. Dodewaard ging niet dicht en Lucky Luyk bleef niet. Toen de autoriteiten hun stropdassen recht trokken en de kranten geen grote koppen meer maakten: waar ben je dan, wie ben je dan? Voor velen spatte een zeepbel uit elkaar. Nooit zouden we bereiken wat zó dichtbij leek. En de eigen leuzen klinken plots zo leeg als een ontruimd pand. Gingen we nu echt wel zo 'anders' met elkaar om?
Zat onze zelfoverschatting ook niet in de praät over 'kraken als een andere manier van leven'? Voor veel mensen bleek het moeilijk zélf met politiek verder te gaan zonder de mythe van kracht die de beweging met zich mee bracht. De zelfoverschatting die ons zo sterk had gemaakt resulteerde uiteindelijk in het omgekeerde: een enorm gevoel van onmacht en verbittering.
We raakten het initiatief kwijt. Onze eigen beperkingen en de steeds meer op onze maat toegesneden integratie- en repressiepolitiek maakten onze rol meer en meer tot een rituele. De autoriteiten pakten het aan zoals het in Nederland uiteindelijk altijd gaat. Aan de ene kant integreren — aankoop, gedogen, subsidies — en aan de andere kant repressie — arrestatieteams, verscherpte wetgeving, kraakwachten.
De dynamiek van de (Amsterdamse) kraakbeweging is verdwenen, het enthousiasme zoek, maar we hebben wél iets toegevoegd aan de politieke praktijk in Nederland. De directe acties, het zelf handelen, het 'jullie rechtsorde is de onze niet', het is voor veel mensen vanzelfsprekender geworden.

Gekraakt zal er altijd blijven worden. Maar dan wel weer het kraken-uit-nood, en niet met het élan om alles op z'n kop te zetten. De koevoet in de deur, maar niet langer in je eigen hoofd. De 'beweging' kan nooit meer een motivatie zijn om politiek actief te zijn. Net zo min als je kan zeggen dat je stopt omdat de 'beweging' je zo is tegengevallen. De kraakbeweging is immers teloor gegaan. Je kan je niet langer laten meezuigen, de motivatie buiten je zelf zoeken. Nu moet het écht op eigen kracht.

DE OPKOMST EN ONDERGANG VAN DE BERLIJNSE KRAAKBEWEGING*

Cees Bronsveld

'Haut den Spekulanten auf die Fresse, dass es kracht!...'
Een leuze uit de beginperiode van de Berlijnse kraakbeweging. Een typische leuze ook, denk ik...

We schrijven begin jaren zeventig. Ook in Berlijn lijkt de studentenbeweging over haar hoogtepunt heen. Al dan niet inmiddels afgestudeerde of afgehaakte studenten en andere '68'-activisten ontdekken in die jaren het *Reproduktionsbereich als Terrain der politischen Auseinandersetzung*, zoals *taz*-medewerker *Wolfgang Becker* het zo'n tien jaar later zou formuleren.[1] Oude fabrieken, leegstaande ziekenhuizen, vervallen brandweerkazernes en andere 'onduidelijke' panden werden bezet. Uit protest vooral, *zur Skandalisierung der bestehende Verhältnisse* dus. Het ging bij deze bezettingen, met een enkele uitzondering[2] niet zozeer om die panden zelf. De motieven waren zuiver politiek en, zoals de Duitse citaten reeds aangaven, ideologisch zeer grondig onderbouwd, waarbij dit laatste niet zo verwonderlijk is, gegeven het feit dat de Berlijnse studentenbeweging altijd veel 'ideologischer' geopereerd had dan bijvoorbeeld de Nederlandse studentenbeweging.

Veel bereikt werd er niet in die jaren. De politie sloeg er vrolijk op los en menige 'bezetter' verdween voor anderhalf jaar in de gevangenis. Paragraaf 129 van het *StGB*[3] stelde ook toen al bij 'onze buren rechts' het lidmaatschap van een *criminele vereniging* strafbaar. Dit alles bleek afdoende, althans voorlopig. Vele studenten haakten af en begonnen aan hun maatschappelijke carrière. 'De lange mars door de instituties' noemden sommigen dat. Ze waren in ieder geval 'onder de pannen' toen in 1973/1974 de economische crisis, of wat daar voor doorging, zich in steeds sterkere mate begon af te tekenen. Vele Berlijners, met name de jongeren, realiseerden zich dat, min of meer van de ene dag op de andere, de bomen niet meer tot in de hemel reikten. Meer en meer begonnen grote delen van de nieuwe generatie te beseffen dat *die Berliner Schaufenstergesellschaft* hen weinig tot niets te bieden had. Van 'de politiek' verwachtte men weinig. Er ontstond een grote groep jongeren die 'gewoon baalden': *alles Scheisse* vonden dus. Zij wilden voor alles daarom met rust gelaten worden, wilden daartoe een plek waar ze zich zelf konden zijn.

Welnu, de generatie-68-activisten had het goede voorbeeld gegeven. Een voorbeeld dat nagevolgd werd: zo'n plek bleek je namelijk gewoon te kunnen kraken. En zo werden er op vele

plaatsen in de stad *selbstverwaltene Treffpunkte und Räume* opgezet. Maar helaas: politiek gemotiveerd of niet, de Berlijnse senaat zou weinig onderscheid maken. Menig trefpunt ging tegen de vlakte. In *Tiergarten*, in *Schöneberg*, in *Wedding*... Grote indruk maakte een botte ontruiming (in mei '77) van een voormalige brandweerpost in de Reichenberger Strasse in *Kreuzberg 36* waarin een, tot ieders tevredenheid functionerend *Stadtteilzentrum für Jugendliche* gevestigd was.[4]

WIRTSCHAFTSWUNDER

Een aantal 68-ers vond men intussen nogal eens terug in allerlei *Bürger-* en *Mieterinitiative*: lokale, wijkgebonden actiegroepen, die zich veelal bezighielden met wat ten onzent 'de huurstrijd' genoemd werd. Zo ook in Kreuzberg, waar omstreeks mei 1977 het *BI SO 36* werd opgericht.[5] Men opende een buurtwinkel en begon in december met de uitgave van een buurtkrant, de *SüdOst-Express*.
Dit initiatief was hard nodig. 'In Kreuzberg – wie auch in andere Berliner Sanierungsgebieten – hat der Krieg nach 1945 erst richtig begonnen', schreef *Beate Ziegs* niet ten onrechte.[6] Want ook in Berlijn betekende stadsvernieuwing, dikwijls *kaalslagsanering*: 'Hoedt u voor al te utopisch denkende stedebouwkundigen', merkte *Ziegs* zeer terecht op![7] In de jaren zestig nog beleefde Wedding, in het kader van het Duitse *Wirtschaftswunder*, het grootste kaalslagprogramma dat ooit in Duitsland vertoond werd![8] Het toppunt van het cynisme waarvan de planners blijk gaven maakte evenwel Kreuzberg mee. Aan de Heinrichplatz ging in de eerste helft van de jaren zeventig een heel blok plat om plaats te maken voor... een oefenterrein voor de geallieerde Schutzmächte. Een jaar later zou er, midden in een woonwijk, met scherp geschoten worden![9]
Eind jaren '70 leek er voor Kreuzberg een positieve verandering van de officiële stadsvernieuwingspolitiek op komst. In 1977 zegde de Senaat toe – mede onder druk van de *Evangelische Kirche* – nieuwe *Strategien für Kreuzberg* te zullen ontwikkelen. Er zou onder andere meer 'inspraak' komen...[10]
Het jaar er op werd voorts de *IBA* opgericht, een semi-overheidsorganisatie die in 1984 – later zou dat 1987 worden – een *Internationale Bauausstellung* tot stand zou moeten brengen.
Evenals in de jaren vijftig, toen *Interbau*, een soortgelijke organisatie als de IBA, aansluiting zocht bij 'progressieve' ideeën in het internationale architectenwereldje, dat toen beheerd werd door het zogenaamde Charter van Athene, probeerde ook de IBA dit. Die ideeën hadden zich intussen gewijzigd. Niet langer 'functiespreiding' maar *inspraak* was in de mode. Naar het voorbeeld van de aanpak van de stadsvernieuwing in Bologna (Italië) en later ook van Rotterdam zou ook de IBA het belang van *Betroffenenbeteiligung* gaan onderstrepen.[11]
Inderdaad zou de aanpak van de stadsvernieuwing in Kreuzberg, waarvoor de Senaat de term *behoedzame* stadsvernieuwing verzon, zich kenmerken door toegenomen inspraakmogelijkheden. De macht van de 'verlichte' IBA – men had een groot aantal zeer welwillende medewerkers (waaronder talrijke voormalige studentenactivisten!) weten aan te trekken – bleek echter spoedig te beperkt. De IBA kon slechts bemiddelen tussen eigenaren en bouwondernemingen enerzijds en bewoners en buurtactivisten anderzijds. Tegenover speculatie en leegstand stond de IBA machteloos. Tegen het kapitaal van de grote bouwmaatschappijen die pas mèt de stadsvernieuwing in de jaren '70 toegang kregen tot de oude arbeiderswijken, kon de IBA niet op[12], evenmin tegen het kapitaal van de zogenaamde *Abschreibungsgesellschaften* die in de stadsvernieuwingsgebieden actief werden. Deze maatschappijen

streefden doelbewust leegstand en verkrotting na om aldus de veelverdienende participanten in dit soort maatschappijen mogelijkheden te bieden om eerst *Steuern zu sparen* en vervolgens, bij de verkoop van de uiteindelijk bouwrijp geworden grond *Vermögen zu bilden.*[13]
Dat er in 'de grootste huurkazernestad ter wereld'[14] iets moest gebeuren werd intussen door iedereen beseft. De manier waarop het linksliberale (SDP/FDP) stadsbestuur de problematiek aanpakte bleef de betrokkenen — en dat waren over de hele stad genomen 1 op de 8 à 9 Berlijners[15] — mateloos irriteren, ondanks de zogenaamde inspraak.

KRA(A)KER

In 1979 pikte de BI SO 36 het niet langer. Er stonden zo'n 260 prima woningen leeg, zo had men geteld. Een proces wat daarover werd gevoerd tegen de aan de stad geliëerde woningbouwvereniging BeWeGe werd verloren, ondanks het feit dat de Berlijnse *Zweckentfremdungsverbot-Verordnung* leegstand van langer dan drie maanden strafbaar stelde.[16] De stations 'vergaderen' en 'brievenschrijven' waren uiteraard al veel eerder gepasseerd, kortom: op 3 februari 1979 werd een tweetal panden, *Görlitzer Strasse 74* en *Lubbener Strasse 3* gekraakt. De eis: huurcontracten voor de *Instand(be)setzer* (een nieuwe term die al spoedig gemeengoed werd tot in de jaren tachtig ook de term 'Kra(a)ker' gebruikt ging worden) èn onmiddellijk verhuur van de andere leegstaande woningen. De Senaat wachtte af, of liever gezegd, aarzelde: de volgende maand stonden de verkiezingen voor de deur. De aanhang van de SPD was verdeeld over de krakerskwestie: *Recht und Ordnung* eiste de rechtervleugel, terwijl er onder grote delen van de SPD-aanhang grote sympathie voor de krakers bestond.[17]
Men koos voor niets doen en zo hier en daar toegeven. De SPD overleefde de verkiezingen. Uiteindelijk zouden er in Kreuzberg zo'n vijftig *BeWeGe*-woningen opnieuw verhuurd worden.
De 'beweging' putte hier uiteraard moed uit. In de loop van '79 vond een aantal nieuwe kraken plaats, steeds ondersteund door een *Bürgerinitiative.* Een *Besetzerrat*, een stedelijk overleg van alle gekraakte panden werd opgericht waarin wederom veel '68'-activisten in terecht kwamen.
In de panden waren inmiddels meer en meer jongeren van de 'nieuwe generatie' te vinden. In de loop van 1980 begint de kraakbeweging dan ook de trekken van een *nieuwe sociale beweging* te vertonen[18] : (partij)politieke en/of 'revolutionaire' motieven verdwenen naar de achtergrond: de nieuwe generatie '81'-activisten zou spoedig getalsmatig de overhand krijgen. Sommigen zouden 'het anarchisme' als inspiratie-bron ontdekken, alhoewel dit naar mijn inschatting dikwijls ook als een 'handige' gelegenheidstheorie gebruikt werd.[19] Veranderde de 'beweging' door het in daadwerkelijk in gebruik nemen van gekraakte panden als 'selbst bestimmte Lebensräumen zum *Wohnen*' van karakter, ook de omvang nam toe: de 'beweging werd een 'echte *beweging*'. Half december 1980 waren er zo'n 25 panden bezet. De meeste krakers wilden onderhandelen en deden dat dan ook als de mogelijkheden daartoe aanwezig waren. De meesten kregen inderdaad een (al dan niet voorlopig) huurcontract.
Half december was er echter ook het eerste treffen met de politie. Toen de politie met succes de kraak van een pand aan de Kreuzberger Fraenkelufer wist te verhinderen brak er een, inmiddels legendarische ('die lange Kreuzberger Nacht') veldslag tussen krakers en politie los. Een flink aantal mensen werd opgepakt. Een tweetal krakers zou voor langere tijd achter slot en grendel blijven. Mede daarom was het lange tijd onrustig in de stad.

In demo's werd vooral *Die Leute frei!* geëist. Tijdens een grote protestdemonstratie tegen het politie-optreden en het gevangen houden van die twee krakers zouden er voor het eerst ook op de *Ku'damm*, het toeristencentrum bij uitstek van Berlijn, vele etalageruiten sneuvelen.

De Senaat komt onder grote druk te staan: de problemen zijn burgemeester *Stobbe* en de zijnen overduidelijk boven het hoofd gegroeid. Het zogenaamde Garski-schandaal – ene *Garski*, een in de stadsvernieuwing actieve bouwondernemer zou met maar lieft 120.000.000 DM gemeenschapsgelden naar de Bahama's verdwenen zijn![20] – was de druppel die de emmer deed overlopen: de Stobbe-senaat zag zich genoodzaakt af te treden.

In januari 1981 zou de voormalige SPD-Bundesjustiz-minister *Vogel* het roer in de stad overnemen. Men dacht door een ervaren politicus in huis te halen de stedelijke crisis wel te kunnen 'managen'. Het zou niet lukken. De interim-senaat van Vogel was slechts weinig tijd gegund: in juni zouden er opnieuw verkiezingen gehouden worden. Men blonk daarom vooral goed uit in het formuleren van 'goede voornemens'. Zo werd de zogenaamde *Berliner Linie der Vernunft*[21] gelanceerd. Anders dan in andere steden in de Bondsrepubliek wilde men in Berlijn 'verstandig' zijn. Veel kwam er niet van terecht. De kraakbeweging groeide daarentegen als kool. Op 27 februari meldde de pers de honderdste Bezetzung, drie maanden later zou het aantal gekraakte panden de tweehonderd overschrijden. Een eenvoudige rekensom leert dat er in die dagen dus zo'n pand per dag gekraakt werd!

VERDEELDHEID

De '68'-ers begonnen zich in toenemende mate zorgen te maken over de onmiskenbaar *anti-etatistische* richting waarin de kraakbeweging zich ontwikkelde. De kloof tussen de gevestigde politiek en de beweging, zon vonden zij, dreigde te groot te worden.[22] Aan de komende verkiezingen zou daarom een nieuwe politieke partij gaan meedoen, de *Alternative Liste*, de Berlijnse variant van de *Grünen*, die door de standpunten van (onder andere) de kraakbeweging in te brengen in het *Abgeordnetenhaus*, die kloof zou trachten te verkleinen.

Rechts had intussen evenmin stilgezeten. In met name de *Springer*-pers kwam een ware hetze op gang tegen de kraakbeweging, een grootscheepse criminaliseringscampagne, waarbij ook de politie zich niet onbetuigd liet: massale huiszoekingsacties (in meer dan de helft van de gevallen op eigen houtje, dat wil zeggen buiten de politiek en justitie om!) waren aan de orde van de dag. Een aanleiding was tenslotte gauw verzonnen: verdenking van diefstal (van bouwmaterialen of bijvoorbeeld elektriciteit) was al een voldoende reden om menig kraakpand grondig over hoop te halen. Verwijzingen naar het RAF-terrorisme leek nagenoeg *elk* politieoptreden te kunnen rechtvaardigen.[23]

Desondanks kon *Der Spiegel* in maart 1981 nog melden dat *39* procent van de Westduitsers 'kraken' een nuttig gebruik van eigendom vonden; *63* procent zelfs vond dat de staat meer mogelijkheden moest krijgen om leegstaande woningen te kunnen vorderen.[24]

Toch bleek de *Recht und Ordnung* die de CDU in de verkiezingsstrijd de kiezers beloofde de Berlijnse burgerij aan te spreken. Op 11 juni kiest het nieuw gekozen *Abgeordnetenhaus* de CDU-minderheidssenaat van *Von Weiszäcker*. Het zou het begin van het einde van de kraakbeweging blijken te zijn...

De CDU had zich heilig voorgenomen een einde aan de onrust in de stad te maken. In het begin leek het er niet op dat dat zou gaan lukken. Op 4 juli vonden rond het *Rathaus Schöneberg* (waarin het stadsbestuur gevestigd is)

'burgeroorlogachtige rellen' plaats.[25] Achteraf werd bekend dat de *US Military Commander* van de in Berlijn gelegerde Amerikaanse troepen zelfs aangeboden had zijn troepen 'in geval van nood' in te zetten![26] Eind september vindt, na een ultimatum, de eerste ontruiming plaats. Innensenator *Lummer* zou, na de 'geslaagde' operatie in één der ontruimde panden een persconferentie houden... Een ieder die ook maar een beetje sympathie voor de krakers kan opbrengen was woedend over deze mateloze arrogantie van de CDU. De *Berliner Linie der Vernunft,* die de CDU zei voort te zullen zetten was ver te zoeken, zo vonden zelfs de SPD- en FDP-fracties in het Huis. Opnieuw volgden er grote protestdemonstraties, die andermaal volstrekt uit de hand liepen. Een 18-jarige jongen, *Klaus Jürgen Rattay* kwam op de Potsdamer Strasse onder een stadsbus terecht en zou op weg naar het ziekenhuis komen te overlijden. De Senaat ontkende elke verantwoordelijkheid voor zijn dood. Lummer zou een paar dagen later de politie zelfs feliciteren met het kordate optreden...[27] Wel dacht hij dat er geen nieuwe ontruimingen voor Pasen van het volgende jaar zouden plaats vinden.

De beweging was met andere woorden een kleine adempauze gegund. Voor alles bleek echter dat de klap hard was aangekomen. De dood van Rattay, het bikkelharde politie-optreden, de geslaagde ontruimingen: de desillusie was enorm. Allerlei initiatieven zakten in elkaar: de *Frontkino* ging dicht, het blad *Besetserpost* hield op te verschijnen en ook een alternatief radiostation zou er voortaan het zwijgen toe doen. Maar vooral groeide de onenigheid. De verschillen tussen de 68-ers en 81-ers, de muesli's en de molli's, de onderhandelaars en de niet-onderhandelaars bleken onoplosbaar. 'Allemachtig, zoals die lui hier kunnen ouwehoeren', zei een Amsterdamse kraker over de Berlijnse beweging, 'het gaat hier allemaal zeer *gründlich*, er wordt minder gelachen dan bij ons, maar ze zijn veel politieker. Ik heb nog nooit een *Hausbesetzer* over kraken als middel tegen woningnood horen praten.[28] De 81-ers legden het af tegen de 68-ers in die discussies, denk ik dan; deden er niet (meer) aan mee of vonden onderdak bij de in Berlijn al gauw relatief sterke *autonomen.*

Op 26 april was het echter weer prijs; een ditmaal niet van te voren aangekondigde ontruiming. Opnieuw rellen. In juni andermaal een treffen met de politie — op het moment dat *Ronald Reagan* elders in de stad een *Wir sind alle Berliner*-speech aan het afsteken was.

Intussen probeerden de 68-ers te redden wat er te redden viel — dat wil zeggen men onderhandelde tot men er bijkans bij neerviel om zoveel mogelijk panden voor de beweging te redden. Men leek bij de *Neue Heimat* (onroerendgoedmaatschappij, eigendom van de Duitse vakbeweging *DGB*) succes te gaan boeken. Maar nog tijdens de onderhandelingen die de zegen van de CDU-Bausenator *Rastemborski* hadden, besluit Innensenator *Lummer* voor de zekerheid toch maar vast twee van de in onderhandeling zijnde panden te ontruimen. De secretaris-generaal van de CDU, de latere (1984–heden) burgemeester *Diepgen* moest er aan te pas komen om dit 'uit te leggen'. Het ging hier, zo verduidelijkte hij, om een *sociaal-hygiënische* maatregel...[29]

De strijd was definitief gestreden. Allerlei culturele manifestaties die er georganiseerd werden, slaagden er niet in bestaande tegenstellingen te overbruggen en tegen zóveel arrogantie van het stadsbestuur bleek de beweging als geheel uiteindelijk niet opgewassen.

Eind 1982 waren nog 122 panden bezet. Eind 1983 nog maar 30. En in de herfst van 1984 zou het laatste Berlijnse kraakpand, in Schöneberg, gelegaliseerd worden. *Berlin ist wieder da*, aldus een triomfantelijke CDU. 'Wij heb-

ben geen kans. Die moeten we grijpen' heette het in de beweging.[30]
De *Staatsanwalt* (officier van justitie) was echter nog lang niet tevreden. Die gelegaliseerde panden waren hem een doorn in het oog, van een 'wesentliche Beruhigung im kriminellen Bereich' was volgens hem nog geen sprake...[31]

Tja, als mij iets tijdens het lezen over de Berlijnse kraakbeweging duidelijk geworden is dan is dat, dat Nederland géén Duitsland is.
De verschillen in 'politieke cultuur' zijn gigantisch. PvdA-burgemeesters worstelden tenminste nog publiekelijk met een probleem als de kraakbeweging, terwijl CDU-bestuurders slechts hun arrogantie toonden.
De invloed van de 'burgerlijke' pers op de neergang van de Berlijnse kraakbeweging kan bovendien ook nauwelijks overschat worden. Natuurlijk, in Nederland hebben we *De Telegraaf*, maar dat is vergeleken met de *Bild-Zeitung* nog een kwaliteitskrant te noemen. En dan de verdeeldheid: de loodzware discussies waar vooral de 68-generatie voor 'zorgde' deed het elan spoedig verdwijnen: nog onlangs meldde *Bluf!* een urenlange discussie in een Berlijns kraakpand over... de aanschaf van een kerstboom![32]
Toch blijft het verbijsterend dat een beweging die ooit duizenden op de been wist te brengen nu gereduceerd is tot de bewoners van een handjevol panden, dat tobt met allerlei interne problemen.[33] Niet minder verbijsterend is het om te zien dat de stad internationaal goede sier probeert te maken met een grensverleggende aanpak van de stadsvernieuwingsproblematiek èn het *Altenatives Leben* ('Der Senat nahm schon frühzeitig an, dass die überwiegend Mehrheit derer, die sich in der Alternativen Bewegung engagieren, Menschen guten Willens sind'). Komt dat zien...

Amsterdam heeft het. Rotterdam maakt het. *Berlin*, zo luidt de nieuwe leuze, *hat Pläne...* Liefhebbers van de stad houden hun hart vast. Die plannen zullen ongetwijfeld op méér beton uitdraaien. En wie weet krijgt ook die *Staatsanwalt* nog wel eens zijn zin.

NOTEN

* Dit artikel heeft, in tegenstelling tot wat onderstaande waslijst voetnoten wellicht doet vermoeden, een zéér voorlopig karakter. Voor aan- of opmerkingen houd ik mij van harte aanbevolen!
Ik beperkt mij in dit artikel tot de Westberlijnse kraakbeweging. In Oost-Berlijn werd (wordt?) overigens óók gekraakt. Zie daarover bijvoorbeeld *M. Menge*, Rein in die leere Bude, in: *Die Zeit*, 13.3.1981.
Met dank aan Susann en vele anderen.
(1) Wolfgang *Becker*, Besetzen – mehr als ein Dach überm Kopf, in: Adalbart *Evers* & Klaus *Selle* (Hrsg.), Wohnungnöte – Zur Initiatieve an Ort und Stelle: Neue Wege in der Wohnungspolitik, Frankfurt/M. 1982, p. 88. (2) Dè uitzondering is natuurlijk het Georg-von-Rauch-Haus, een in december 1971 gekraakt zusterhuis dat sedertdien door onder andere 'familienmüde' jongeren bewoond wordt. Zie hierover uitvoering: *Rauch Haus Kollektiv*, Sechs Jahre Selbstorganisation, Berlin, 1977. Vgl. Joachim *Berger*, Berlin: freiheitlich und rebellisch, Berlin 1987, p. 299. (3) Zie over de juridische aspecten van het kraken in de BRD: Uwe *Wesel*, Der freundliche und unfrendliche Bruch des Friedens, in: *Kursbuch* 65, Berlin Okt. 1981. Vgl. *Der Spiegel*, 1981/49 en 1982/16. (4) Bernd *Laurisch*, Kein Abriss unter diesem Nummer; 2 Jahre Instandbezetzung in der Cuvrystrasse in Berlin-Kreuzberg, Giessen 1981, pp. 66-67. (5) *Redaktion SüdOst-Express* (Hrsg.), Volle 7 Jahre: Ein Bilderbuch, Berlin 1984, p. 5. (6) Beate *Ziegs*, Sanierung und Widerstand Manteuffelstrasse 39-42, Ein Exempel, in: Rainer *Nitsche* (Hrsg.), Häuserkämpfe 1872/1020/1945/1982, Berlin 1982, pp. 230-254. Citaat op p. 230. (7) *Ziegs*, op. cit. Zie voor een principiële (anarchistische) kritiek op stads-

planologie: Richard *Sennett*, The uses of disorder, London, 1970 (Ned. vert. Wonen of leven, Bussem 1971). (8) Zie: Dat grösste Kahlschlagprogramm Deutschlands: das Sanierungsgebiet Wedding-Brunnenstrasse, in: Eckhart *Gillen* (Red.), Stadterneuerung in Berlin – Sanierung und Zerstörung vor und neben der IBA, *Berliner Topografien*, Nr. 2, Sept. 1984, pp. 18-31. (9) *Ziegs*, op. cit. pp. 230-231. (10) Bernd *Sonnewald* & Jürgen *Raabe-Zimmermann*, Die 'Berliner Linie' und die Hausbezetzer-Szene, Berlin 1973, pp. 46-47 (Dit boekje ontbrak in mijn overzichtje van verkrijgbare literatuur over de Berlijnse kraakbeweging in *Bladeren* 4 in *De AS* 80. Welnu, het is een zeer informatief boekje waarin vooral veel aandact voor de positie van de SPD vanwaar uit het dan ook geschreven blijkt. Zo krijgt de beweging 'de schuld' van de huidige CDU-meerderheid in de stad. Het boekje verscheen bij *Berlin Verlag* (Pacelli Allee 5, 1/33), telt 149 blz. en kost DM 19.80). (11) Zie over de IBA: *Laurisch*, op. cit. pp. 59-62, F. *Krabbendam*, Wonen in Berlijn, in: *De AS* 80, pp. 26-27 en, vooral, E. *Gillen*, op. cit. (12) Zie Franziska *Eichstädt-Bohlig*, Zerstörung der Städte – Zerstörung der Demokratie, in: *Nitsche*, op. cit., pp. 210-224, in het bijzonder pp. 210-121. (13) *Gillen*, op. cit., p. 42. (14) Zie het inleidende hoofdstuk Stadterneuerung in Berlin: Eine Bilanz der Zerstörung und Verschwendung, in: *Gillen*, op. cit., pp. 1-2. Vgl. bijvoorbeeld Gesine *Asmus* (Hg.), Hinterhof, Keller und Mansarde: Einblicke in Berliner Wohnungselend 1901–1920. Reinbek 1982. (15) *Eichstadt-Bohlig*, op. cit., p. 211. (16) Zie over deze 'mondvol': *Sonnewald* et. al., op. cit., p. 51n. (17) H. *Bodenschatz*, V. *Heise* & J. *Korfmacher*, Schluss mit der Zerstörung? Giessen 1983, p. 53. Vgl. *Sonnewald* et. al., op. cit. (18) Vgl. mijn: Hoe 'nieuw' zijn nieuwe sociale bewegingen?, in: *De AS* 69, waarin een verwijzing naar Jürgen Habermas' interpretatie van deze *nieuwe sociale beweging* als zich tegen 'de kolonialisering van de leefwereld' door 'het systeem' verzettende bewegingen. Vgl. O. *Schreuder*, De kraakbeweging – verkenningen in de Duitse Bondsrepubliek, in: *Sociale Wetenschappen* 24 (1981): 3, pp. 236-262. Schreuder, die zijn 'onderzoek' baseert op *knipsels* uit de FAZ en Der Spiegel (en bijvoorbeeld niet uit de *taz* dus!) en tv-programma's hanteert de term *nieuwe sociale bewegingen* niet, maar schrijft in een paragraaf over de ideologie van de kraakbeweging (p. 241): 'De ideologie van de Duitse krakers lijkt uitgeproken onpolitiek en er zijn dan ook geen eigenlijke programma's. Men kan beter spreken van een nieuwe levensfilosofie, van een tweede, waarlijk alternatieve cultuur in een maatschappelijk reservaat'. *Katz & Mayer* spreken van '*self-help* housingstruggles'. Zie: Steven *Katz* & Margit *Mayer*, Gimme shelter: self-help housing struggles within and against the state in New York City and West Berlin, in: *International Journal of Regional and Urban Research* 9 (1985):1. Een interpretatie die mijns inziens verwant is aan een interpretatie als *nieuwe sociale beweging*. Alternatieve (theoretische) interpretaties (bijvoorbeeld gebaseerd op de *resource mobilisation*-theorie) ben ik vooralsnog niet tegengekomen. (19) Opvallend is bijvoorbeeld dat een uitgeverij als Karin Kramer geen aandacht aan de kraakbeweging besteed heeft. (20) Frank *Jackson*, A short history of the Berlin squatting movement, part I & II, in: Frank *Jackson* (ed.), Sqatting in West-Berlin, London 1987, p. 6. (21) Zie *Sonnewald* et. al., op. cit., in het bijzonder pp. 68-80. (22) M. *Sontheimer*, Chance: minus Null, in: *Die Tageszeitung (taz)*, 5.2.1981. (23) Zie hierover bijvoorbeeld *Raket*, Ze zijn er weer, Rotterdam 1982, waarin een hoofdstuk Berlijn-Amsterdam met een groot aantal voorbeelden van deze criminaliseringscampagne op pp. 77-85. (24) *Der Spiegel*, 1981/12. Verwezen werd naar een onderzoek van de *Mannheimer Forschungsgruppe Wahlen*. (25) Aldus de *Berliner Morgenpost*, 5.7.1981, overgenomen in *Raket*, op. cit., p. 78. (26) *Berliner Morgenpost* 5.7.1981; vgl. *taz* 15.7.1981. Overigens heeft Berlijn politie genoeg zou je zo zeggen. De stad telt ca. 13.000 agenten in *Vollzugsdienst*, waar dan nog de ambtenarij bij opgeteld dient te worden. De *Alternative Liste* noemt een getal van 23.000 Polizisten, hetgeen zou neerkomen op 1 Polizist op 96 burgers. Ter vergelijking: in Nederland is die verhouding landelijk 1 op 825, 1 op 700 voor de kleine steden, 1 op 350 voor de grote steden (cijfers 1982). (27) Zie over de gebeurtenissen in september 1981: *Ermittlungsausschuss* (Hrsg.), Abgeräumt? 8 Häuser geräumt, Klaus Jürgen Rattay tot, Eine Dokumentation, Berlin November 1981. (28) Kraker *Tom*, geciteerd in: Rudie *Kagie*, Berlijn-Amsterdam, kraken als Hollands export-artikel, in: *NRC-Handelsblad*, 2.10.1982. (29) *Jackson*, op. cit., p. 24. (30) *De Groene Amsterdammer*, 13.3.1985. (31) *Der Spiegel*, 1984/46. (32) *Bluf!*, nr. 254, 29.1.1985. (33) De onderlinge solidariteit is in de gelegaliseerde panden dikwijls ver te zoeken. Zie hiervoor met name de recente discussies in de *SüdOst Express*,

zoals het citaat van *Görlitzer Str. 39*-bewoner Dieter Brün, in: *Bladeren 4, De AS*, 80, p. 33.
(34) *Informationszentrum Berlin*, Im Überblick Berlin, 1987, p. 87.
N.B. En dan moet er tenslotte nog iets worden rechtgezet. In De AS 80 is op p. 14 een toelichting afgedrukt bij het alleraardigste plaatje op p. 30. Daarin wordt gesproken van een toekomstvisie van de Berlijnse kraakbeweging, terwijl het in feite een tamelijk cynische weergave betreft van de realiteit waarmee die beweging te maken heeft: isolement en constante bedreiging, zowel van binnenuit (verdeeldheid!) als van buitenaf (politie). Slechts de toeristenbussen ontbreken!

KROPOTKIN: EEN OPTIMIST OVER RECHTVAARDIG WONEN

Marius de Geus

Wie van een uitkering moet leven, heeft in Nederland weinig kans om een redelijke woning te bemachtigen. De huidige CDA/VVD-regering draait de bestaande regelingen voor individuele huursubsidie in snel tempo terug en heeft het botte mes gezet in de stadsvernieuwingsprojecten van de grote steden. Dure huurwoningen staan leeg en het tekort aan voor iedereen betaalbare huizen neemt nog steeds toe. Er valt kortom weinig goeds te melden over het hedendaagse overheidsbeleid aangaande de woningproduktie en woonruimteverdeling.

Nu is het woonvraagstuk bepaald geen nieuw probleem. Het hield ook denkers in het verleden bezig. Met name bij Peter Kropotkin (1842–1921) kunnen we een aantal gedachtengangen en inzichten terugvinden die verhelderend werken en die alternatieve perspectieven laten zien. Al moet er direct aan toe worden gevoegd dat zijn ideeën weliswaar sympathiek zijn, maar ook getuigen van een wel erg groot optimisme over de mogelijkheid om ingrijpende veranderingen te bereiken op het terrein van de volkshuisvesting.
Kropotkins ideeën over dit onderwerp zijn hoofdzakelijk te vinden in zijn *The Conquest of Bread*, dat gaat over het in praktijk te brengen anarchistisch communisme. Het centrale uitgangspunt van dit boek is het recht op welzijn voor iedereen.[1] Volgens Kropotkin moet men bij de verdeling van materiële goederen uitgaan van de behoeften van de mensen, andere criteria doen niet ter zake. Van gevestigde belangen, oude voorrechten en eigendomsclaims hoeft men zich niets aan te trekken. De individuele bezitters hebben hun eigendommen veelal verkregen door uitbuiting, en verder is het theoretisch en praktisch onmogelijk om uit te maken wat precies een ieders aandeel is in de bestaande rijkdom van een land. Die is volgens Kropotkin altijd het resultaat van de collectieve inbreng van ontelbare generaties en het eigendom behoort derhalve aan iedereen gezamenlijk toe en niet aan een kleine groep welgestelden. Hier volgt een cruciaal citaat:
'Aangezien de produktiemiddelen', zo zegt Kropotkin, 'het collectieve werk van de mensheid is, behoort het produkt collectief eigendom te zijn. Individuele eigendom is noch rechtvaardig noch dienstig. Alles behoort aan allen. Alle dingen zijn voor alle mensen, omdat alle mensen ze nodig hebben, omdat alle mensen er naar gelang hun produktievermogen voor gewerkt hebben, en omdat het onmogelijk is om ieders aandeel in de produktie van 's werelds rijkdom te bepalen.'[2]
Dit principe geldt voor de verdeling van produktiemiddelen, voedsel, huisraad, kleding en uiteraard ook voor

grond en woonruimte. Kropotkin geeft een drietal argumenten waarom alle mensen een gelijk recht hebben op leefbare woonruimte.[3] Allereerst is een huis over het algemeen niet gebouwd door de van staatswege erkende eigenaar. Het is veelal opgebouwd, verfraaid en bewoonbaar gemaakt door anderen tegen een relatief lage vergoeding. Het geld dat de eigenaar aan het huis spendeerde is in veel gevallen verkregen door uitbuiting van de werkende bevolking. En tot slot verkrijgt een huis zijn werkelijke waarde door de ligging en de omgeving waar het gebouwd is, bijvoorbeeld in een stedelijke agglomeratie. En wie hebben gezorgd voor de kostbare infrastructuur, de bruggen, het stratennetwerk, de openbare gebouwen en andere publieke voorzieningen, die de waarde van een huis in feite bepalen?

Ontelbare mensen hebben zich ingespannen om een stad te maken tot wat het uiteindelijk is geworden. Een stad als Parijs in bijvoorbeeld de vrucht van de activiteiten gedurende vele eeuwen, het werk van meer dan vijftig generaties. En welk individu zou dan het recht kunnen opeisen om zich de eigenaar te noemen van een bepaald perceel, van een bepaalde woning of een ander gedeelte van deze gezamenlijke erfenis? De schat aan bezittingen die met veel moeite door onze voorgangers is opgebouwd, moet dan ook volgens Kropotkin collectief bezit worden door de afschaffing van de huren en door de onteigening van de huizen: welzijn voor ieder — het doel, onteigening — het middel.[4]

Kropotkin waagt zich overigens niet aan een gedetailleerde beschrijving van zijn ingrijpende onteigeningsplannen. In ieder geval is dit volgens hem geen zaak die door staatsinterventie dient te geschieden. In de buurten en districten moet door de direct betrokkenen zelf een inventarisatie gemaakt worden van alle beschikbare woonruimte. En in gezamenlijke vergaderingen zouden de huizen verdeeld dienen te worden en iedereen voorzien van een passende en menswaardige woning. Overmatig grote huizen konden opgedeeld en aangepast worden om meer dan een gezin of leefeenheid in te huisvesten. Deze woonruimteverdeling zou volgens Kropotkin ongetwijfeld niet geheel zonder fricties en onenigheden verlopen, maar het uiteindelijke gevolg zou zijns inziens weliswaar geen volledig gelijke verdeling zijn, maar wel een verdeling met een minimum aan onrechtvaardigheden.[5]

Op zich beschouwd hebben Kropotkins argumentaties voor gemeenschappelijk bezit van de woningvoorraad weinig aan overtuigingskracht verloren. Ook in de huidige samenleving is van een rechtvaardige verdeling van woonruimte, net zo min als in de vorige eeuw, niet of nauwelijks sprake. En (goed) wonen is ongetwijfeld een fundamenteel recht voor iedereen. De gedachte echter dat de staat en de particuliere eigendom door een revolutie in één klap zijn op te heffen, zoals Kropotkin suggereerde, lijkt in het huidige tijdsbestek van de nodige realiteitszin gespeend.

Een complete huisvestingsrevolutie zoals hij voorstelde, is dan ook niet te verwachten, maar toch kunnen we ons voordeel doen met zijn ideeën. We kunnen ons inzetten om de zeggenschap over woning en woonomgeving bij de betrokken individuen te leggen, ongeacht of zij nu eigenaar of huurder zijn. We kunnen proberen de rechten van huurders tegenover de vaak machtiger eigenaars aanzienlijk te versterken. We kunnen trachten invloed uit te oefenen om de stadsvernieuwing weer nieuw leven in te blazen. Er kan geëxperimenteerd worden met bewonersraden, met collectieve eigendomsvormen, met democratisering van woningcorporaties en gemeentelijke woningstichtingen. Kortom, er kan gewerkt worden aan veranderingen die de bewoners daadwerkelijk invloed geven op produktie en verdeling van woningen, met als na te streven doel 'het welzijn van ieder'.

NOTEN

(1) Kropotkin publiceerde in 1892 La Conquête du Pain, dat nadien in vele talen werd vertaald. In Nederland verscheen het boek in 1894 onder de titel De Verovering van het Brood. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van The Conquest of Bread (Elephant Editions, London 1985). (2) Ibid., p. 33. (3) Ibid., Ch. 6. (4) Ibid., p. 39. (5) Ibid., p. 94.

STADSVERNIEUWING EN EIGENHULP

Colin Ward

In het tweede nummer van het Engelse anarchistische tijdschrift The Raven *(augustus 1987) staat de tekst van een lezing over 'Self-help in Urban Renewal' die Colin Ward op 27 januari 1987 hield voor een conferentie van de Britse Town and Country Planning Association. Deze vereniging is voortgekomen uit de tuinstedenbeweging welke aan het eind van de vorige eeuw ontstond en ingeluid werd met het boek van Ebenezer Howard, Garden Cities of Tomorrow.*

Bij tuinsteden moet men in dit verband niet denken aan de na-oorlogse nieuwbouwwijken in Nederland, maar aan een werkelijke integratie van stad en platteland. De beweging had invloed op Kropotkin en de libertair georiënteerde stadssocioloog en -historicus Lewis Mumford.

We laten hieronder geen letterlijke vertaling van Wards lezing, die een aantal zeer concrete Engelse voorbeelden geeft welke ons minder zeggen, volgen, maar trachten de grote lijn van zijn betoog weer te geven.

Uitgangspunt van Colin Ward is een uitspraak van Mumford over Howard. Deze hoopte door zijn gave van milde redelijkheid, conservatieven en anarchisten, aanhangers van de single-tax (één enkele vorm van belasting) en socialisten, individualisten en collectivisten voor zijn ideeën en experimenten te winnen.

Ikzelf, zegt Ward, zou graag Howards gave van milde redelijkheid bezitten om zowel links als rechts te overtuigen. Helaas heb ik er een handje van — door mijn kijk op de wereld — zowel links als rechts in het harnas te jagen. Ook nu, als ik spreek over eigenhulp en stadsvernieuwing.

Laat ik met links beginnen door te zeggen dat een belangrijk voorbeeld van zelf-hulp in stadsvernieuwing te vinden is in de ontwikkeling die gebrandmerkt wordt als 'gentrification' (Dit is — de Engelse Van Dale —: 'Verbetering van woonwijken door nieuwe bewoners uit een beter milieu', een proces dat zich in Engeland op grotere schaal afspeelt dan hier en bijvoorbeeld ook de dorpen in de economisch opkomende streken ten westen van Londen omvat).

Er bestaat een stereotype beeld van yuppies, die oude en arme arbeidershuurders uit hun traditionele woonomgeving verdrijven. We sneerden allemaal op de nieuw-komers maar zwegen over het feit dat de traditionele bewoners vooral verdreven werden door de lokale autoriteiten en ambtenaren die net zo goed 'gentrificators' zijn en die de modetrends in de stads'vernieuwing' ten uitvoer legden. Eén van deze stadsplanners — die later de hoofdplanner van de regering werd — schreef dat als het gaat om mensen zonder initiatief of burgertrots de planners de plicht hebben hen uit elkaar te halen, ook al zijn die mensen tevreden in hun armzalige woonomgeving en hebben zij

hun eigen sociale leven. Zo'n uitspraak maakt duidelijk waarom een architect uit dezelfde stad opmerkte: 'dat het verbijsterend is met welk een barbaarsheid planners en architecten culturele en sociale levenspatronen van de arbeidersklasse proberen te vernietigen. Misschien omdat velen van hen eerste generatie techno-snobs uit de middenklasse zijn?' Van de jaren vijftig tot in de jaren zeventig, toen er nog geld was, had niemand oog voor de volgende paradox. Vanuit de stads- en gemeentehuizen werden lijnen over de plattegronden van steden en dorpen getrokken. Aan de ene kant werd alles gesloopt omdat de huizen totaal onbewoonbaar zouden zijn. Aan de andere kant van de lijn gingen identieke huizen een 'weg omhoog' en werden met behulp van 'Black en Deckers' veranderd in de door de huizenmarkt gewenste woningen.

Alweer tien jaar geleden ontdekte men dat er in Londen door de autoriteiten meer bruikbare huizen waren gesloopt dan nieuwe gebouwd (Graham Lomas, *The Inner City*, 1975).

Aan de orgie van door de overheid gefinancierde vernietiging leek een einde te komen door een nieuwe wetgeving. Deze scheen vriendelijker en creatiever. Maar opnieuw beslisten de officiële 'gentrificators' van de stadhuizen over de stadsrenovatie. Dit betekende dat er bomen, kinderhoofdjes en verkeerspaaltjes in de straten verschenen. Maar dat de bewoners moesten beslissen en verbeteringen aan huizen alleen waardevol zijn als de bewoners dat voelen, werd alleen op conferenties van deze associatie verkondigd. Het was wel de tijd van de inspraak; maar juist voor wat de bewoners werkelijk wilden was geen geld beschikbaar. Zij wilden namelijk verbetering van de doodgewone voorzieningen, zoals bestrating, verlichting en het schoonhouden van de straten.

Het bleek eens te meer dat er een hiërarchie in de dienstverlening was. De betergesitueerden — die het beste hun wensen konden uiten — bepaalden de normen voor allen. Een gebied veranderde van afbraakgebied in 'architectonisch erfgoed' doordat het door de bewoners zelf in beheer was genomen; het begon nadat een architect er een krot betrok en daarvoor geen renovatiesubsidie kreeg — want het was 'structureel ongezond'.

De 'gentrificators' hebben bewonerscontrole (wat mensen als ik altijd als een eerste vereiste zien, belangrijker dan van buitenaf komende normen voor huisvesting). En verder hebben zij know-how, zij weten hoe je het systeem moet gebruiken. Allerlei progressieve innovatieplannen berusten op de gedachte dit soort kennis voor iedereen toegankelijk te maken.

KRAKERS

Vervolgens moet ik rechts in het harnas jagen, door de krakers een tweede belangrijk voorbeeld van zelf-hulp in de stadsvernieuwing te noemen. We kennen de stereotypen — 'vandalen', 'junkies' —, de stigmatisering en de gruwelverhalen. Die zijn even ontypisch als de verhalen over de 'gentrificators'. We weten waardoor de kraakbeweging groeide. Hele groepen mensen — vooral jongeren, alleenstaanden, gezinnen zonder kinderen — werden in de huisvestingspolitiek buiten beschouwing gelaten omdat die politiek geheel was gebaseerd op het ouderwetse standaardgezin: twee ouders met tweeëneenhalf kind, nu een minderheid. De traditionele manieren om woonruimte voor mobiele jongeren te scheppen — kamerverhuur en onderhuur — werden op alle mogelijke manieren ontmoedigd en bemoeilijkt. Hypotheekbepalingen en het bewust laten verkrotten van grote huizen droegen hun steentje bij aan een politiek die 'hele wijken onbewoond en rijp voor vandalisme en kraken maakte' (Graham Lomas in The Inner City). Gelukkig waren de krakers

er soms eerder bij dan de officiële vandalen.
De reactie van de autoriteiten was interessant. Voor het eerst sinds de veertiende eeuw werd de wet op het bezetten van huizen veranderd – hoewel kraken noch crimineel noch illegaal is. Plaatselijke autoriteiten vernietigden vaak hun eigen eigendommen – sanitair en elektriciteit – om krakers buiten de deur te houden. In bepaalde gevallen gaven de autoriteiten krakers de schuld van vernielingen die aangericht waren op last van de autoriteiten. En wat is de werkelijkheid achter de gruwelverhalen over krakers? Uit onderzoeken in enkele steden bleek het volgende. Het percentage krakers met kinderen liep uiteen van 51 tot 77 procent. De gekraakte woningen stonden lang (gemiddeld zes maanden) leeg; zeer weinig gekraakte woningen werden onttrokken aan het officiële woningbestand. Door het kraken worden de officieel ingeschreven woningzoekenden niet gedupeerd, integendeel.
De kraakbeweging is een opmerkelijk voorbeeld van eigenhulp in stadsvernieuwing die tegen alle soorten van obstructie en oppositie moest oproeien. 71 procent van de krakers heeft verbeteringen aangebracht in de gekraakte woning. De krakers wensen slechts legitimatie en een huurcontract. Verschillende zeer succesvolle woningcoöperaties zijn voortgekomen uit de kraakbeweging. Door krakerscoöperaties is het gesloten circuit, waarin alleen blanken huizen hadden te vergeven, door de zwarten doorbroken. Zoals het blad *Roof* (nov./dec. 1986) schreef: zwarten lossen nu hun eigen woonproblemen op en we hebben geen blanke bemiddelaars meer nodig die ons bekijken als arme mensen die niet in staat zijn hun eigen problemen op te lossen. Evenals de 'gentrificatie' is de kraakbeweging een grote opbouwer van kennis. Ze leert de mensen het systeem te gebruiken in een les in bewonerscontrole.
Als ik zie hoe verachte krakersgroepen zich ontwikkelden tot gewaardeerde samenwerkingsverbanden dan kom ik weer uit bij Howards 'gave van milde redelijkheid'. Woningcoöperaties – vijftien jaar geleden hadden we er nooit van gehoord, nu zijn er honderden – zouden bij links en rechts moeten aanslaan. De huidige regering zou hen moeten steunen, want de recente wetgeving maakt het mogelijk dat lokale autoriteiten het beheer van woningen naar bewoners en samenwerkingsverbanden delegeren. Links zou hen moeten steunen, want zij zijn een deel van het netwerk van eigenhulporganisaties van arbeiders en wederkerig dienstbetoon dat de arbeidersbeweging sinds de vorige eeuw in het leven heeft geroepen.
Uit onderzoeken blijkt dat de eigenhulp juist bij reparaties en renovatie van groot belang is. Gemeentewoningen moeten op grote schaal overgebracht kunnen worden naar huurderscoöperaties. De huurders zelf zijn in staat zich te organiseren, niet alleen om kleine en grote reparaties uit te laten voeren, maar ook renovatie- en moderniseringsprogramma's. Zij, de huurders en niet de gemeente, moeten hiervoor mensen kunnen inhuren. In Glasgow merkte de directeur van volkshuisvesting vorig jaar op: onze grootste rijkdom vormt niet onze 171.000 huurhuizen, maar de bewoners ervan!

Vertaling en bewerking: Rudolf de Jong

KRAKEN EN WONEN IN LATIJNS-AMERIKA

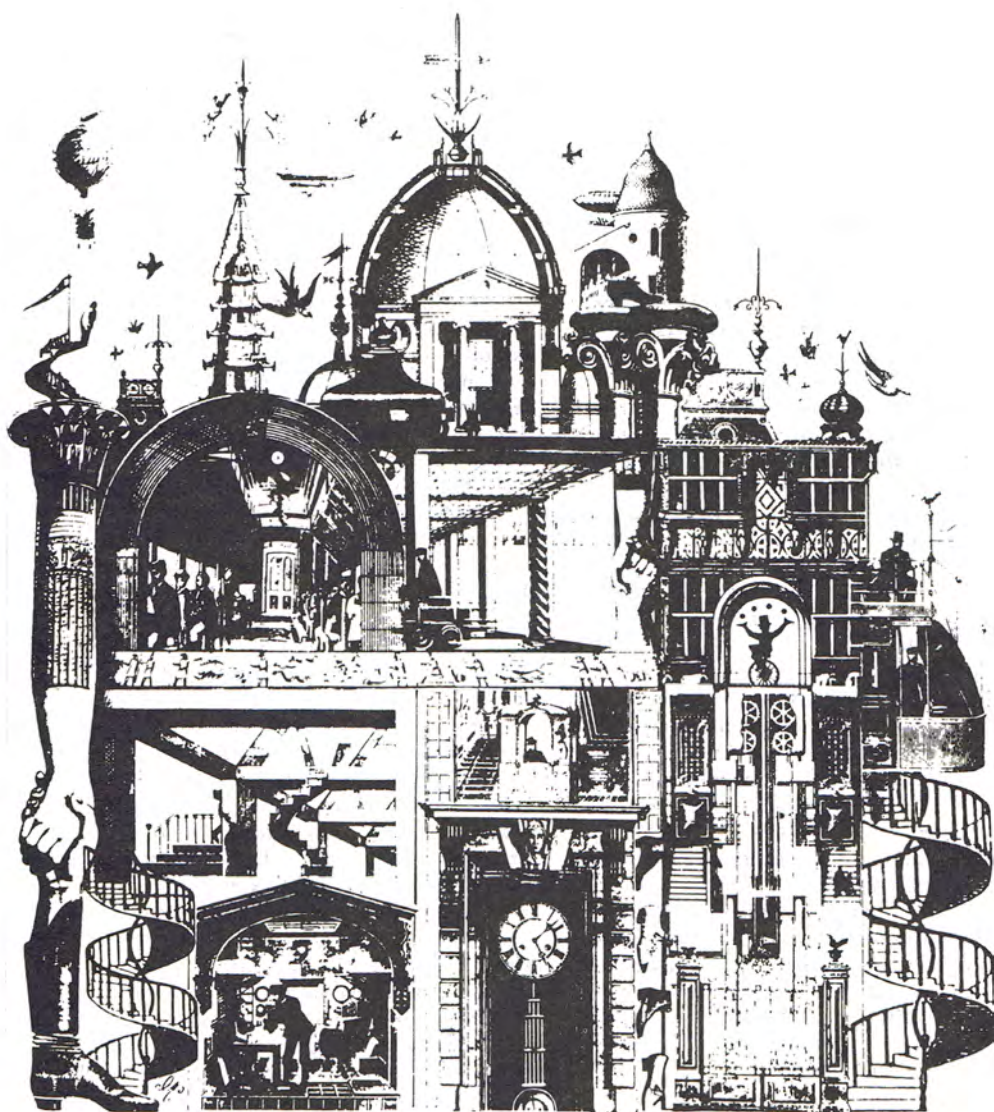
Peter Blok

Het fenomeen kraken, zoals dat in West-Europa bekend is, kennen de landen in de Derde Wereld niet. Wel wordt er gesproken over 'squaters', maar daarmee bedoelt men meestal mensen die een stuk land bezetten met de bedoeling daarop te gaan wonen. Soms wordt er hier in krakerskringen met een zekere revolutionaire weemoed naar dergelijke groepen in landen in de Derde Wereld, en dan met name in Latijns-Amerika, gekeken. In de kolommen van Bluf bijvoorbeeld wordt, zeker in vergelijking met de allereerste jaargangen, in toenemende mate aandacht besteed aan onderwerpen die betrekking hebben op de Derde Wereld. De vraag of dit een gevolg is van een gebrek aan nationaal of Amsterdams actienieuws of een uiting van een toenemend politiek bewustzijn laat ik hier onbeantwoord.

Kraken en wonen hier en in de Derde Wereld verschillen sterk van elkaar. Het interessante is dat de kraakbeweging, zoals wij die kennen, relatief klein is qua omvang, maar dat de doeleinden die worden nagestreefd (zeker in de beginperiode van de kraakbeweging) worden geformuleerd in politieke termen, zij het niet in revolutionaire eisen. Ook is de theoretische onderbouwing vaak mager tot afwezig. In eerste instantie is kraken een protest tegen speculatie en tegen de cityvorming in de steden.
Bij de landbezettingen in Latijns-Amerika daarentegen staat de directe noodzaak van de betrokkenen om op korte termijn een woning te hebben voorop. Het gaat dus in eerste instantie om korte termijndoelen en de actie is hierbij een middel. Het gaat ook duidelijk om een arbeidersbeweging, terwijl dit klasse-element bij Westeuropese krakers veel minder duidelijk aanwezig is. Dat is veeleer een beweging van jongeren met een vrij amorf klassekarakter die 'de directe aansluiting bij het volk' mist.

ONTSTAAN

Met name vanaf de tweede wereldoorlog hebben zich in Latijns-Amerika dramatische veranderingen voorgedaan. Van typische rurale maatschappijen zijn de Latijnsamerikaanse landen geworden tot stedelijke samenlevingen. In 1950 woonde nog veertig procent van de Latijnsamerikaanse bevolking in de steden, in 1980 was dit zestig procent. Het tempo waarmee de Latijnsamerikaanse hoofdsteden zijn gegroeid is ongekend. Een stad als Lima telde in 1940 nog slechts 600.000 inwoners, in 1980 waren het er vijf miljoen. Er bestaan veel verklaringen voor het waarom van de migratie naar de steden. De toenemende armoede op het platteland is misschien niet de enige verklaring, het is wel één van de belangrijkste oorzaken.
De trek naar de steden wordt soms wat al te simplistisch voorgesteld alsof de armen van het platteland rechtstreeks naar de stad komen en daar een stuk grond bezetten. De werkelijkheid is veel gecompliceerder. In de eerste plaats verloopt de migratie vaak trapsgewijs en vindt vaak plaats via meer generaties. Mensen verhuizen van een klein dorp naar een wat grotere plaats en van daaruit verhuist men naar de kleinere steden en van daaruit vervolgens weer naar de grote stad. Migranten die in de hoofdstad aankomen komen in eerste instantie vaak bij familieleden terecht waar ze gaan inwonen, vaak in de oude binnenstad of in de volkswijken.
Daar krijg je te maken met overbewo-

ning en verkrotting. In de grote steden in Latijns-Amerika bestaat een structureel tekort aan woningen. Is de situatie onhoudbaar geworden dan bezet men een stuk stuk land en begint men een wijk op te bouwen aan de rand van de stad. Dit is het standaardpatroon van de landbezettingen, maar soms zijn er andere redenen om een stuk land te bezetten. Zo kent Bogota de wijk 'El Motorista' die ontstaan is in 1981. Een groep buschauffeurs werd ontslagen omdat de maatschappij waar zij in dienst waren failliet ging. De maatschappij had land in bezit dat eigendom was geworden van een bank. Omdat de chauffeurs nog salaris tegoed hadden, hebben ze dit stuk land in bezit genomen en zijn daar gaan wonen, waarmee ze dus twee problemen in een keer oplosten: ze inden zo hun achterstallig salaris en hadden een stuk grond om op te wonen.
In een later stadium ontstonden er belangentegenstellingen tussen de oorspronkelijke bewoners en mensen die later in de wijk waren gekomen. De eersten wilden de strijd met de bank tot het laatst toe uitvechten maar de nieuwkomers, die niet direct betrokken waren geweest bij het conflict tussen de bank en de chauffeurs, wilden het liefst zo snel mogelijk de regeling accepteren die de bank had voorgesteld om het land af te kopen. Omdat een van de leiders een tijd in de gevangenis verbleef en de meest essentiële voorzieningen zoals elektriciteit, water en telefoon, zij het allemaal illegaal, waren geregeld, dreigde de strijd te verlopen en was de animo uit de begintijd verdwenen. Dit laatste komt overigens vaker voor bij landbezettingen.

Het vaste patroon voor de opbouw van een invasiewijk is meestal dat de eerste huizen gebouwd zijn van combinaties van papier, karton, riet en plastic. In een volgende fase komen de houten huizen, vaak gemaakt van verpakkingsmateriaal, en weer later doen de harde (en dus duurdere) materialen hun intrede: zelfgemaakte adobe (modder) blokken, tinnen daken en als laatste stadium steen en cement. Naarmate een woonwijk langer bestaat worden stukjes land onderverhuurd of, als er eenmaal eigendomstitels zijn uitgereikt, ook weer doorverkocht als er een gebrek is aan middelen.

REACTIES

Vaak gaat het er bij de landbezettingen niet vreedzaam aan toe. Niet zelden grijpen leger en politie zo snel mogelijk in om te voorkomen dat de wijk een permanent karakter krijgt. Het is geen uitzondering dat hierbij ook doden en gewonden vallen. Naarmate een wijk langer bestaat wordt het immers moeilijker deze te verwijderen. Het gebeurt ook regelmatig dat een stuk land 's nachts wordt gekraakt, de nederzetting 's morgens wordt verwijderd en de nacht daarop weer opnieuw wordt opgebouwd, soms herhaalde malen achter elkaar.
In de tijd van het ontstaan van de stedelijke landbezettingen, vanaf de tweede wereldoorlog, was de reactie van de staat over het algemeen repressief. De Venezolaanse dictator Marcos Pérez Jiménez bijvoorbeeld probeerde in de jaren vijftig de vorming van nieuwe barrio's tegen te gaan en liet deze wijken regelmatig ontruimen met behulp van bulldozers. Tevergeefs overigens.
De reformistische militaire regering van Peru, die in 1968 aan de macht kwam onderdrukte tot 1971 eveneens iedere invasie maar na die tijd veranderde het regiem van strategie. Na een grootscheepse bezetting in Pamplona nabij Lima verplaatste het leger de bezetters naar een grote zandvlakte met een geringe commerciële waarde, twintig kilometer ten zuiden van de stadskern en stichtte de volksbuurt Villa el Salvador. Dit werd vanaf dat moment het standaardoptreden tegen invasies. De belangrijkste reden hiervoor was

om op die manier het particulier eigendom van de grond te beschermen.[1]

Over het algemeen zijn de overheden niet in staat voor voldoende huisvesting voor de arbeidersklasse te zorgen. Volkswoningen van enige betekenis vinde we in Latijns-Amerika alleen in Cuba. Wel worden er door beleggingsmaatschappijen woonwijken gepland voor de middenklasse, die hetzij stukjes grond of complete woningen kan kopen en soms huren.

In die gevallen dat er wel wordt geprobeerd om sociale woningbouw te plegen zijn de huren veelal nog te hoog voor de bewoners. Grote delen van de arbeidersklasse leven op de grens van het bestaansminimum en de lage lonen dwingen mensen tot het wonen in krotwoningen, het inwonen bij familie en, uiteindelijk, tot het bezetten van een stuk grond.

Een goed voorbeeld van een mislukte poging om iets te doen aan de woningbouw voor arbeiders vormt de Alliantie van de Vooruitgang. Dit plan werd in 1961 door de Amerikaanse president Kennedy gelanceerd en vormde het antwoord op de Cubaanse revolutie van 1959. Bevreesd voor nieuwe revoluties op het continent wilde Kennedy door middel van een grootscheeps actieplan de Latijnsamerikaanse levensstandaard verhogen door een toename van het inkomen per hoofd van de bevolking, het analfabetisme uitbannen, de gemiddelde leeftijd verhogen, ziektes bestrijden etcetera. De Alliantie 'betekent de volledige erkenning van het recht van alle mensen om geheel in onze vooruitgang te delen', zo formuleerde president Kennedy de doelstelling.[2]

Hiervoor waren maatregelen op het gebied van de economie, het onderwijs, de gezondheidszorg en de woningbouw nodig. De meeste woningbouwprojecten die in het kader van de Alliantie zijn gebouwd, zijn mislukt of in ieder geval niet ten goede gekomen aan de bewoners van de volkswijken waarvoor ze aanvankelijk bestemd waren. Gerassi geeft het voorbeeld van de wijk Vila Alianza in Rio de Janeiro waar voor 2,5 miljoen dollar 2500 woningen zijn neergezet van een kamer waarvoor vijftien procent van het minimumloon moest worden betaald, wat de meeste volkswijkbewoners bij lange na niet verdienen.

POLITIEKE BETEKENIS

Wat is nu de politieke betekenis van dit soort landbezettingen? We zien dat in veel gevallen de strijd van de bewoners zich in eerste instantie concentreert op het veilig stellen van de grond. Deze strijd wordt op verschillende manieren gevoerd; dat is mede afhankelijk van de reactie van de landeigenaar wat weer bepaald is door de waarde van de grond. Ook de omvang van de groep is medebepalend, maar ook het politieke klimaat in die specifieke situatie. Is de eerste fase, die soms jaren kan duren, achter de rug, dan zal er worden gestreden voor de meest elementaire voorzieningen zoals de aanleg van drinkwatervoorzieningen, riolering, vuilnisophaal, elektriciteit en onderwijs.

Meestal spelen de bewoners hierbij zelf een actieve rol. De inventiviteit bij het illegaal aftappen van elektriciteit zoals ik dat in veel Colombiaanse volkswijken heb gezien, kent geen grenzen. Af en toe vertelde men trots dat het ook gelukt was een 'eigen' telefoonaansluiting voor de wijk aan te leggen.

De fase die hierop volgt, als de meest elementaire voorzieningen aanwezig zijn is cruciaal voor de mate waarin de bewoners hun politieke acties voortzetten. Over het algemeen is de solidariteit en samenwerking het grootst in de nieuw gevormde wijken.

Vaak worden de invasiewijken beschouwd als een groot revolutionair potentieel zowel door linkse politici in Latijns-Amerika maar soms ook vanuit Europa.[3] Volgens De Wit is de werkelijke politieke kracht van de volks-

wijken beperkt, al zijn er uitzonderingen.[4] Hij wijt dit aan de bevolkingssamenstelling die minder homogeen is dan ze lijkt. Industrie-arbeiders vormen vaak een minderheid in de invasiewijken. Andere beschrijvingen van invasiewijken bevestigen dit beeld.[5] Hierdoor wordt de strijd binnen de volkswijken niet gelijk gevoerd met de politiek-economische strijd. Overigens is er ook een praktische reden die dit bemoeilijkt. De fysieke omvang van de steden in Latijns-Amerika, waar veel laagbouw is, leidt er toe dat wonen en werken vaak ver van elkaar gescheiden zijn.[6]

Desalniettemin kan de strijd om woningen onder bepaalde omstandigheden een aanvulling vormen op een bredere politieke strijd, afhankelijk van de politieke situatie van dat moment. Hupperts geeft hiervan een interessant voorbeeld.[7] Onder de (eerdergenoemde) reformistische militaire regering in Peru trachtte president Bermudez in 1976 de organisaties van bewoners van volkswijken onder controle te krijgen door het oprichten van het Nationaal Bureau voor Participatie van de Volksbuurten! Omdat het economisch beleid van de regering Bermudes leidde tot prijsstijgingen, ook van voorzieningen als water, riolering en elektriciteit, vonden in toenemende mate protesten plaats, juist vanuit de volkswijken. Het reformisme werkte hier als een rode lap op een stier.

Ook op andere plaatsen zijn voorbeelden te geven van pogingen om de strijd binnen de volkswijken te verbreden.[8] Toch blijven dit, zoals gezegd, uitzonderingen. Landbezettingen zijn in Latijns-Amerika zo langzamerhand gaan behoren tot een normaal onderdeel van het dagelijks leven. In ieder geval hebben ze tot op heden nog niet geleid tot revolutionaire onteigening.

NOTEN

(1) Pierre Hupperts, 'De mislukte controle over de organisaties in de Limeense volksbuurten', in: 'De "revolutie" van de generaals. 12 jaar militair reformisme in Peru'; Hupperts/de Wit, Utrecht 1981. (2) Zie: John Gerassi, The great fear in Latin America; 1963. (3) Een voorbeeld hiervan vormt de lyrische slotopmerking die Ieteke Witteveen maakt bij een artikel over clandestiene stedebouw in het blad TA/BK van juni 1972. Daarin zegt ze: 'De tegenstellingen tussen de heersenden en onderdrukten nemen toe'. 'Noodzakelijkerwijs', voegt ze hier in hoofdletters aan toe en vervolgt: 'Zoals het zelf bouwen van huizen door de vele werklozen en uitgebuite loonarbeiders een logisch antwoord op het tekort aan huizen is geweest zo zal noodzakelijkerwijs de onteigening van de eigendommen der bezitters de enige mogelijkheid zijn om tot een menswaardig bestaan te komen'. Ook bij krakers valt soms een dergelijk optimisme waar te nemen. (4) Ton de Wit: 'Peru: Zelfbouw ingepast in uitbuitingssysteem', in: Wonen TA/BK, januari 1978. (5) Zie: Tilman Evers, 'Labor-force Reproduction and Urban Movements', in: Latin American Perspectives, Issue 53, Vol. 14. No. 2, spring 1987 p. 199. In het blad voor bewoners van volkswijken in Sao Paulo, Periferia, wordt bijvoorbeeld opgeroepen om zich aan te sluiten bij de 'cost of living movement', en om op de oppositie te stemmen. In Peru wordt ook geprobeerd de kaders van stedelijke organisaties te politiceren maar loopt daar stuk op de traditionele verdeeldheid onder de linkse politieke partijen. Zie bijvoorbeeld het boekje van CIDAP: Movimiento de Pobladores y Centralizacion, Lima 1981, waarin de pogingen worden beschreven om een overkoepelende krottenwijkorganisatie op poten te zetten. (6) Zie: Tilman Evers, p. 201: 'veel arbeiders gaan om vier uur 's morgens van huis weg en zijn pas om tien uur 's avonds weer thuis'. (7) Zie noot 1. (8) In 'Tugurizacion en Lima Metropolitana' (Desco, Lima 1979) bijvoorbeeld worden de bewoners van de invasiewijk El Augustino beschreven als kleine straathandelaars, handwerkslieden, bouwvakkers, sjouwers en dagloners (p. 112).

WOONWAGENWETGEVING: EEN APARTE MANIER VAN DENKEN

Gijs Gielen

De woonwagen is een in het midden van de 19e eeuw ontstane woonvorm die nu in Nederland een 4000-tal eenheden omvat. De bewoners ervan komen wat beroep betreft overeen met een doorsnee van de handwerkersbevolking: wegenbouwwerkers, kermis- en circusexploitanten en -personeel, slopers, metaalbewerkers, handelaars, enzovoort. De woonvorm is gedeeltelijk om praktische redenen gekozen (achter het zich verplaatsende werk aan), gedeeltelijk uit armoede (goedkoper dan een huis), gedeeltelijk door gebrek aan (betaalbare) woningen.

Blijkens de volkstelling van 1899 waren er toen 224 woonwagens. Voor de 200 gezinnen die hierin woonden, werd het toen nodig gevonden aan een afzonderlijke wetgeving te gaan denken, zo groot was de bezorgdheid die zij wekten met hun veronderstelde luiheid, viesheid en parasiteren – ook al viel een in 1911 onder alle burgemeesters gehouden enquête wat betreft drankmisbruik, eigen inkomsten en hygiëne voor de inmiddels ca 600 woonwagengezinnen bijzonder gunstig uit. De *Woonwagenwet* die uiteindelijk in 1918 tot stand kwam, beoogde het wonen in woonwagens tegen te gaan omdat als oorzaak van het veronderstelde kwaad het nomadisch bestaan werd gezien in plaats van de heersende armoede.
Door gebrek aan betaalbare goede woningen kon de overheid haar plannen niet doorzetten. Het is zelfs gebeurd dat een gemeente een woonprobleem oploste door een woonwagen ter beschikking te stellen.
De periode na de oorlog wordt met name gekenmerkt door een streven naar 'welvaart voor iedereen'. Tegen deze achtergrond ontstonden ook nieuwe initiatieven ten aanzien van de woonwagenbewoners. Een subcommissie van de *Commissie Vervanging Armenwet* kwam in 1952 met voorstellen voor een nieuwe woonwagenwet. Voorgesteld werd een algeheel trekverbod in te stellen (zoals ook onder Nazi-bezetting had bestaan) en de woonwagens te plaatsen in een aantal grote kampen met voldoende materiële voorzieningen en toezicht. Bovendien zou gezorgd moeten worden voor goed onderwijs en uitgebreide sociale zorg. De streekkampen dienden beschouwd te worden als overgangsfasen waarin 'de bewoners onder toezicht en leiding langzaam gewend kunnen raken aan een normaal maatschappelijk bestaan'.

De voorstellen van de subcommissie worden (nog) geen werkelijkheid: een trekverbod en verplichte concentratie gaan nog te ver. De oorlog is immers nog maar kort voorbij. Ook financiële motieven spelen een rol. Een Beraad op ministerieël niveau borduurt er echter op door. De ideeën over streekkampen worden geenszins afgewezen: 'Het instellen van dergelijke kampen leidt waarschijnlijk tot een vrije regeling van het trekken welke voor ieder ethisch aanvaardbaar kan worden geacht' en 'Het onderwijs tot beïnvloeding en eventuele ombuiging van de mentaliteit en leefwijze van woonwagenbewoners en haar eventuele integratie in een meer geordend samenlevingsverband zal in dienst moeten staan van een pogen tot maatschappelijke verheffing van de woonwagenbevolking'. Vestiging in huizen stuit weliswaar voorlopig nog op de woningnood doch – aldus het Beraad – 'gewen-woningen in normale arbeidersbuurten en noodzakelijke nazorg blijven aanbevolen'.

'WETENSCHAPPELIJK' ONDERZOEK

Om het beleid wetenschappelijk te funderen wordt aan het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut (KASKI) opdracht gegeven tot een sociologisch onderzoek.
Het KASKI deelt de woonwagenbewoners in drie categorieën in:

- reizigers, woonwagenbewoners van origine;
- burgers, woonwagenbewoners uit woningnood;
- zigeuners, woonwagenbewoners van 'uitheemse' oorsprong.

Kermisexploitanten, circuslui en werknemers bij bouw- en grondwerkzaamheden vallen daarbuiten; zij oefenen een bonafide beroep uit. Nieuwe wetgeving is alleen bestemd voor de reizigers (én de zigeuners, maar hun aantal was toen te verwaarlozen).
De identificatie van de reizigers werd bereikt door het hanteren van kenmerken als familienaam, bepaalde beroepen, voorkeur voor roomboter, het bezit van gepoetst koperwerk en bepaalde soorten porcelein. Naar later bleek dezelfde criteria als die de rassenwetenschappers van Nazi-Duitsland hanteerden om nuttige en nutteloze groeperingen te onderscheiden!
Bij wetswijziging van 1957 werd de mogelijkheid van intergemeentelijke samenwerking geopend, waardoor regionale woonwagenkampen konden worden opgericht. In 1962 werd het aantal staanplaatsen in regionale woonwagenkampen bepaald (= beperkt).
De twee wijzigingen hielden in dat woonwagenbewoners gedwongen werden te verhuizen naar regionale kampen die bijna altijd ver van dorp of stad lagen en veelal strategisch waren aangelegd aan kanaal, autoweg of spoorbaan, met één ingang en een prikkeldraadomheining of een muur.
De banden die veel bewoners ondanks de geïsoleerde ligging van de kleine kampjes toch in hun omgeving hadden opgebouwd, werden door deze verhuizing doorgesneden. De vele voorzieningen van de regionale kampen versterkten het isolement nog: eigen school, kerkgebouw, centrum voor maatschappelijk en cultureel werk en recreatie, soms een kraamkamer.

In het parlementaire jaar 1964-65 wordt bij de tweede kamer een wetsontwerp ingediend met de welluidende titel: 'Houdende nieuwe regelen ter bevordering van het maatschappelijk welzijn van de woonwagenbevolking'.
Er moet volgens dit plan in Nederland een netwerk van ongeveer 50 centrale kampen komen met elk 50 tot 80 staanplaatsen. Dit op basis van gemeenschappelijke regelingen door gemeenten onderling aan te gaan.
Voor het wonen in een woonwagen is een vergunning nodig. Wie een vergunning aanvraagt moet al een vergunning hebben gehad of moet afstammen van ouders-woonwagenbewoners.
Het aangepaste (BLO-)onderwijs in de kampscholen draagt bij tot 'verheffing van het maatschappelijk peil van de groep als geheel' en ook uitgebreid maatschappelijk werk is hierbij van groot belang. Het voortdurend gebezigde begrip 'aanpassing' moet in actieve, positieve zin worden opgevat. 'het met behoud van de waardevolle elementen van de eigen levenswijze een betere plaats gaan innemen in de samenleving waarvan men deel uitmaakt ...'.
De regionale kampen zijn bedoeld als overgangsfase met als uiteindelijke doel: huisvesting in 'gewone' stenen huizen.
Van een daadwerkelijk trekverbod is echter nergens in de wet sprake.

De tweede kamer neemt de nieuwe *Woonwagenwet* aan met alleen PSP, D'66 en ... de Boerenpartij tegen. In de eerste kamer stemmen 43 leden vóór en 12 tegen. Dat was eind februari 1968.

Woonwagenbewoners worden verplicht een standplaats te zoeken op de regionale kampen waarheen zij door een gemeente zijn verwezen. Bij weigering wordt onder politiedwang voor 'transport' gezorgd. Deze gedwongen verhuizingen kunnen plaatsvinden op basis van kenmerken uit de Nazi-selectietheorieën, die iemand tot de groep 'reizigers' deed behoren.
Door de veelal geïsoleerde ligging van de regionale kampen kwamen de woonwagenbewoners nu ook in een sociaal isolement terecht. Alleen de winkel en het kerkhof ontbraken nog, in de belevingswereld van de woonwagenbewoners zelf. Door een tekort aan officiële, goed uitgeruste standplaatsen kwamen ook veel gedwongen verre verhuizingen voor naar streken waar van oudsher minder woonwagenbewoners waren geweest en er zo plaats over was, bijvoorbeeld van Zuid-Limburg naar Assen.
Door concentratie van mensen met eenzelfde beroep (stoelenmatter, gereedschapslijper, sloper, autohandelaar) ontstond overconcurrentie waaraan alleen de groten het hoofd konden bieden. Zo ontstond veel werkloosheid en afhankelijkheid van uitkeringsinstanties. In een aantal gevallen werden mensen gedwongen in een sociale werkplaats te gaan werken ofschoon zij niet lichamelijk of geestelijk gehandicapt waren.
Van doorstroming van het kamponderwijs naar het voortgezet onderwijs bleek geen of nauwelijks sprake en dus ook niet van veel kansen op de arbeidsmarkt, alle speciaal ontwikkelde compensatieprogramma's ten spijt.
De brave burgerij wist weinig of niets van de achtergronden van dit beleid, laat staat van de wortels en bronnen ervan. Toen de woonwagenbewoners werden weggevoerd van de kleine kampjes en opgeborgen in verafgelegen, ommuurde of met prikkeldraad omgeven regionale kampen was de reactie dan ook: 'zij zullen het er wel naar gemaakt hebben'. Het beleid 'ter bevordering van het maatschappelijk welzijn', versterkte aldus het negatieve beeld dat veel mensen toch al van woonwagenbewoners hebben, en deed hen geïsoleerder staan dan ooit tevoren.
Pas toen de gevolgen van deze *ghettoisering*, in combinatie met een verwaarloosd politiebeleid (wijksurveillance) buiten alle proporties dreigden te raken, werden de nadelige bijverschijnselen van de regiokampen voorzichtig erkend en ontstond er een streven naar decentralisatie.
In 1977 kwam er een wijziging in de Woonwagenwet waarbij de gemeenten weer verplicht werden kleine centra in te richten. Het tekort aan standplaatsen was inmiddels opgelopen tot ver boven de 1100 (op een aantal huishoudens van ca 4500).
De realisatie van nieuwe standplaatsen en kleine kampjes stuitte echter op onwillige gemeenten en op negatief ingestelde burgers. Juridische verzetspogingen, procedures die soms jaren duurden, waren meer regel dan uitzondering.
Doordat de problemen in diverse regio's zich huizenhoog opstapelden werden soms richtlijnen gehanteerd die neerkwamen op sluiting van regiogrenzen (en soms van provinciegrenzen) en dus een verhuisverbod. Door de beperkte aantallen standplaatsen was het recht op reizen en trekken al veel eerder een papieren recht geworden.
Ook stonden gemeenten steeds meer bevoegdheden ten aanzien van woonwagenbewoners af aan de gemeenschappelijke regelingen, de zogenaamde *Woonwagenschappen*. Voor de woonwagenmensen ontstond zo een vierde bestuurslaag, speciaal en alleen voor hen, waarop slechts indirect controle mogelijk was, namelijk via gemeenteraad en B&W.

DE JAREN TACHTIG

Kleine kampjes waren nodig om de

overbevolkte regionale kampen te ontlasten en om degenen die gedwongen standplaatsen moesten innemen, de mogelijkheid te bieden naar elders uit te wijken. De trage totstandkoming ervan deed woonwagenbewoners steeds meer aarzelen om de grote centra te verlaten. Een zo onwillige en gastvrije omgeving werd als weinig uitnodigend ervaren, en bovendien groeide het bewustzijn over de werkelijke bedoelingen van het beleid.
De landelijke overheid besloot uiteindelijk tot nadere richtlijnen inzake decentralisatie. Het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening vaardigde de bepaling uit dat alle grote kampen dienden te worden gesloopt en dat kleine centra maximaal 15 standplaatsen mochten hebben. Niet goedschiks, dan desnoods met dwang: voor transport kon worden gezorgd!
Van overleg met de betrokkenen is daarbij geen sprake geweest en ook werd geen rekening gehouden met de verschillende histories achter de grote kampen: gedwongen tegenover natuurlijk gegroeide situaties.
Dit *eenheidsworstbeleid* deed de woonwagenbewoners in december 1983 massaal optrekken voor een grote demonstratie op het Binnenhof. Maar overheid en kamerleden toonden ook nu nauwelijks of geen belangstelling.
Vooral om financieel-technische redenen wordt dit apartheidsbeleid ten aanzien van woonwagenbewoners vervolgens toch iets verzacht. Zo is de aparte bijstandsregeling afgebouwd en kunnen woonwagenbewoners nu in hun eigen gemeente bijstand aanvragen. De aparte registratie in het Centraal Bevolkingsregister in Den Haag is medio 1984 afgeschaft. Regelingen ten aanzien van huisvesting zijn ook niet langer zaak van WVC maar van Volkshuisvesting. De selectieregel op basis van bloedverwantschap is daarentegen nog volop van kracht!
Deze 'normalisatie' gaat echter met dwang gepaard. Alleen maken bijvoorbeeld technische constructies op het gebied van ruimtelijke ordening en bestemmingsplannen die dwang onzichtbaarder. En daar waar het verzet van de woonwagenbewoners tegen het rigoreuze overheidsbeleid groot is — bijvoorbeeld omdat men na 20 jaar wonen op eenzelfde plaats niet weer verdreven wenst te worden — wordt de factor criminaliteitsbestrijding gehanteerd om het verzet te breken en bestaande situaties verder open te breken.
Anno 1988 is door de uitzichtloosheid en een zich verhardend overheidsbeleid (structureel geweld) de basis voor verdere criminalisering, ergo isolering, nadrukkelijk aanwezig.
Woonwagenbewoners zijn politiek niet interessant. Oók politiek gezien is de kloof tussen woonwagenbewoners onderling en tussen woonwagenbewoners en andere minderheidsgroepen dermate breed en diep dat van gecoördineerd verzet nauwelijks sprake kan zijn.
(Bewerking: Bas Moreel. Nadere informatie over het onderwerp van dit artikel bij de auteur: Gijs Gielen, Gerard de Bondtstraat 25, 5017 GS Tilburg.)

LITERATUUR

Lau Mazirel, Woonwagenvolk. Samengesteld door Leonie de Goei. 1987. Ben Sijes, De vervolging van zigeuners in Nederland 1940—1945. 1979. Het Werkhuis, Wonen in een woonwagen, vroeger en nu. 1978.

BIJEENKOMSTEN

* Op zaterdag 7 mei 1988 organiseert de stichting Documentatiecentrum Vrij Socialisme in samenwerking met De AS, het AQ, het IISG, de Liga voor de Rechten van de Mens, de vereniging 't Kan Anders, De Vrije en De Vrije Gedachte een studiedag over de anarcho-syndicalist en antimilitarist *Albert de Jong* (1891–1970). Deze dag vindt plaats in *Zeezicht*, Nobelstraat 4 te Utrecht (vanaf het station te voet in tien minuten te bereiken; met bus 3, 4, 5, 9 of 11 – halte Janskerkhof). De toegangsprijs (inclusief studiemap) bedraagt f 8,– (minimaal). Aanvang: 10.00 uur, einde: 17.00 uur.
's Morgens spreken Jan Freeling en Rudolf de Jong over leven en werk van Albert de Jong. 's Middags kan in een vijftal werkgroepen nader ingegaan worden op de hedendaagse situatie. Voor deze werkgroepen zijn de volgende inleiders uitgenodigd: (Evert van der Tuin (Anarcho-syndicalisme nu), André van de Vrije (Hoe stel je je op in een postrevolutionair tijdperk?), Cees Bronsveld (Hoe solidair ben je met hedendaagse revolutionaire bewegingen elders in de wereld?), Boudewijn Chorus (Hoe bereik je het publiek met je anarchistische boodschap?), en Dik Gevers (De verhouding tussen kunst en anarchisme, ofwel kunstenaars en anarchisten, in Nederland). De werkgroepdiscussies worden later in de plenaire slotzitting samengevat en besproken.
Tevens vindt op deze studiedag de uitreiking plaats van de *Clara Meijer Wichmann prijs 1988* (zie elders in dit nummer). Nadere informatie bij Jaap van der Laan 030-513622 (na 18.00 uur) of bij het *Documentatiecentrum Vrij Socialisme*, postbus 14045, 3508 SB Utrecht.

* Zoals gebruikelijk vindt met *Pinksteren* 1988 op het anarchistische kampeerterrein *Tot Vrijheidsbezinning* in Appelscha een libertaire bijeenkomst plaats. Centraal staat ditmaal het antimilitarisme. Nadere informatie via 05162-1878.

* Van donderdag 23 tot en met maandag 27 juni 1988 organiseert de IAB-groep een *internationale anarchistische bijeenkomst* in *Ruigoord* (bij Halfweg). Er zullen inleidingen in één taal (Duits of Engels) gehouden worden, waarna in kleinere groepen gediscussieerd kan worden. Opnieuw verwachten de organisatoren vele belangstellenden uit het buitenland. Rampenplan verzorgt de maaltijden. Op 23 juni is het thema 'Anarchisten en autonomen' (spreker: Rolf Landmesser uit West-Duitsland), op 25 juni is het thema 'Anarca-feminisme' en op 26 juni 'Ons dagelijks leven', tevens is er dan een poëzie-avond. Het ligt in de bedoeling om voor deze tweede IAB (de eerste werd met Pinksteren 1986 in Appelscha gehouden en had toen de belangstelling van het NOS-journaal) een programmaboekje uit te brengen. Wie een discussiebijdrage daaraan wil leveren, kan deze vóór 1 mei opsturen naar postbus 1379, Enschede. De toegangsprijs voor deze bijeenkomst bedraagt f 15,–. Verdere informatie bij *IAB'88*, postbus 1610, 6501 BP Nijmegen.

CLARA MEIJER WICHMANN PRIJS 1988

Het *Clara Meijer Wichmann fonds* van het Documentatiecentrum Vrij Socialisme stelt opnieuw een prijs van f 250,– beschikbaar voor studies, scripties of artikelen die betrekking hebben op het anarchisme. Daarom nodigt het centrum ieder uit zijn of haar werk in te zenden, mits dit tot stand is gekomen na 1 september 1985. Inzendingen dienen, in tweevoud, *vóór 15 april 1988* in bezit te zijn van het Documentatiecentrum, postbus 14045, 3508 SB Utrecht.
Een uit drie personen bestaande *jury* zal de inzendingen beoordelen. De Clara Meijer Wichmann prijs 1988 zal worden uitgereikt op de 7 mei te houden studiedag in Utrecht (zie elders in dit nummer). Zo mogelijk zal het Documentatiecentrum Vrij Socialisme publikatie van daarvoor in aanmerking komende inzendingen bevorderen.
In 1985 werd de CMW-prijs voor het eerst uitgereikt, en wel aan Peter Ebbes, voor diens biografie van de Nederlandse anarchist Jo de Haas.

REPRESSIE EN ARTIKEL 140

Thom Holterman

Eind vorig jaar kreeg een aantal Nijmeegse krakers als nasleep van een woningontruimingsactie door de Officier van Justitie 'deelneming aan een rechtspersoon die het oogmerk heeft het plegen van misdrijven' (art. 140 Sr.) in zijn schoenen geschoven. De Arnhemse rechtbank heeft hen van het in art. 140 Wetboek van Strafrecht ondergebrachte misdrijf echter vrijgesproken. In verschillende kringen is actie gevoerd tegen toepassing van dit art. 140 Sr. (Zie bijvoorbeeld de laatste nummers van het blad Flam, postbus 1610, 6501 BP Nijmegen.) Dat is begrijpelijk: heden wij, morgen gij! Dat wekt de indruk dat art. 140 Sr. niet eerder in gebruik was.

Het artikel is echter al een aantal malen van toepassing geweest op gevallen, waarvoor het geschreven is: bestrijding van georganiseerde misdaad, zoals misdaadsyndikaten en bepaalde vormen van 'witte boordencriminaliteit'. Het laatste slaat op vormen van misdaad waarbij, veelal onder het mom van een 'legitiem' rechtspersoon (BV), geïnfiltreerd wordt in het zakenleven en men zich verrijkt ten koste van anderen. Georganiseerde fraude dus, zoals gevallen van 'koppelbazenfraude' en het werken met een zogenaamde 'til'-BV. In het tijdschrift *Delikt en Delinkwent* (1987), nr. 10 vindt men daarover een artikel van A.M.G. Smit (Art. 140 Sr. versus de misdaad BV). In hetzelfde tijdschrift van een maand eerder treft men een bijdrage van M. Rutgers aan (Art. 140 Sr. 'een twee-eiige eenling'). Daarin wordt de geschiedenis van art. 140 Sr. beschreven.

Rutgers herinnert aan het volgende. Ten tijde van het ontwerpen van het Franse wetboek van strafrecht (CP = Code Pénal = Wetboek van Strafrecht) in 1809 wilde de overheid bescherming bieden tegen veelvuldig opererende roversbenden. Dit leidde tot de invoering van een artikel dat de deelneming aan een vereniging van onverlaten tegen personen en goederen strafbaar stelde (art. 265 CP). Daarbij moet gedacht worden aan een samenwerkingsverband van personen, dat het stelen en plunderen als broodwinning had. Na de inlijving van de Nederlanden bij Frankrijk gold vanaf 1811 het Franse wetboek ook hier te lande. Het bleef tot 1886 van kracht. In dat jaar werd het huidige Wetboek van Strafrecht ingevoerd. Art. 256 CP werd overgenomen in art. 140, lid 1 Sr.

De wetsgeschiedenis, zoals die door Rutgers wordt beschreven laat dus geen onduidelijkheid over waarvoor art. 140 Sr. bedoeld was (is). Daarom concludeert hij ook: 'Gelet op de oorsprong kan mijns inziens gesteld worden dat art. 140, lid 1 Sr. alleen van toepassing is, indien een samenwerkingsverband van personen als voornaamste bestaansgrond het plegen van misdrijven heeft'. Neemt men deze wetshistorische achtergrond in acht, dan heeft het er alle schijn van dat de Officier van Justitie in het geval van de Nijmeegse krakers een stelling, die men aan Jessica Mitford kan ontlenen, heeft willen bevestigen. In haar boek *Kind and usual punishment. The prison business* (New York, 1971; herdr.) komt een hoofdstuk voor over hervorming of afschaffing van gevangenissen. Daarin maakt ze een onderscheid tussen 'afschrikken' en 'dwanguitoefening' met behulp van het strafrechtelijk systeem. Het afschrikken wordt ingezet voor 'gewone' criminaliteit, om mensen in te prenten wat ze niet moeten doen. De dwanguitoefening dient vooral de politieke

disciplinering van mensen, die iets heel anders met de samenleving aan willen. Hen moet worden ingeprent wat ze wel moeten doen.
Nu moet je als overheid natuurlijk wel zorgen daarvoor een disciplineringsapparaat (gevangenis) voorhanden te hebben. Dat is er in de vorm van het bestaande strafrechtapparaat om 'gewone' criminaliteit te bestrijden. Het is dus maar goed dat er 'gewone' criminaliteit is, want dat maakt het bestaan van een strafrechtapparaat nodig. De stelling is, dat als het apparaat eenmaal bestaat, dan is het ook in te zetten tegen politiek onwelgevallig gedrag. Dat is dan tevens te gebruiken om dwang uit te oefenen op politiek gemotiveerde mensen om zich te gedragen overeenkomstig de heersende leefpatronen in de bestaande maatschappij.
De Officier van Justitie heeft kennelijk willen kijken tot hoever hij kon gaan. Immers, als hij de krakers alleen als gewone wetsovertreders had willen pakken voor door hen gepleegde geweldsdaden, dan was het voldoende om dat te baseren op 'openlijk met verenigde krachten geweld plegen tegen personen en goederen' (art. 141 Sr.). Maar hij wilde kennelijk méér: namelijk het strafrechtelijk apparaat politiek gebruiken.
Neem je nu aan dat er een samenwerkingsverband bestaat (een libertaire woongroep, het uitgeven van een anarchistisch tijdschrift, etcetera) en sommigen uit dat samenwerkingsverband overtreden art. 141 Sr., dan kan je op grond van art. 140 Sr. dat hele samenwerkingsverband oppakken. Als deze redenatie houdbaar is, valt ook voor burgerlijke kringen het een en ander te vrezen. Wanneer bijvoorbeeld enkele leden van de plaatselijke hockey-club ergens de boel in elkaar rammen (art. 141 Sr. overtreden), dan loop je als lid van de supporters-vereniging van die club ook strafrechtelijk risico (art. 140 Sr.). De Arnhemse rechters hebben dit kennelijk ook aangevoeld: ze spraken de krakers vrij van overtreding van art. 140 Sr., en velden hun vonnis op grond van het andere artikel.

BLADEREN 5

Ruzie: in de beste kringen krijgt men er vroeg of laat mee te maken, die van anarchisten en vrijdenkers derhalve niet uitgezonderd.
Een aantal van die conflicten in anarchistische kringen was, als je er op terug kijkt, even tragisch als vermakelijk. Een anekdote als die over de geleende en nooit terugbezorgde regenjas werkt bij mij voor alles op de lachspieren; tragisch wordt het als uitgesproken geestverwanten achteraf gezien eigenlijk jarenlang om *niets* met elkaar overhoop gelegen blijken te hebben. Vaker echter is het nauwelijks meer te achterhalen waar die ruzies nu eigenlijk om draaiden: persoonlijke vetes werden nogal eens eerst tot verschillen in theoretisch inzicht verheven om dan pas uitgevochten te worden. Het omgekeerde kwam uiteraard ook voor, dikwijls tegelijkertijd, zodat zowel die vetes als die verschillen van inzicht tot schier onmetelijke proporties werden opgeblazen.
Iets dergelijks is volgens mij op het moment in het 'noordelijk gewest' aan de hand. Sinds enige tijd verschijnen er namelijk twee versies van dat oude Domela-blad *Recht voor Allen*, die elkaar, bij vlagen, hevig bestrijden: *Recht voor Allen — Van Onder Op* (Postbus 37, 8426 ZM Appelscha, 5 nrs./jaar, abo: f 10,– op RABO-bank nr. 34.99.35.475, giro bank 82.77.17 t.n.v. Rabo, Oosterwolde) èn het *sociaal-anarchistisch orgaan — Recht voor Allen* (Postbus 48, 8430 AA Oosterwolde, 5 nrs./jaar, abo f 10,– op giro 3803195 t.n.v. RvA, Oosterwolde). Kwalitatief ontlopen beide *Recht voor Allens* elkaar naar mijn indruk niet zoveel; mijn sympathie ligt nochtans bij de 'gewone' *Recht voor Allen*. Met zo'n *Oene Bult* van de concurrent-van-onder-op zou ik geloof ik ook binnen de kortste keren overhoop liggen en de naam van die concurrent riekt mij teveel naar dat onzinnige rijtje anarchistisch, anarchistischer, anarchistischst.
Eerder meldde ik in deze rubriek de 'ruzie' tussen *De Vrije* en *Geweldloos Aktief*. De GA-redactie reageerde inmiddels op de aantijgingen van *De Vrije* (GA nr. 6/87), strekking: de kritiek zou neerkomen op uit het verband gerukte citaten en voor het overige zou het ook allemaal niet zo'n vaart lopen. Tja, het verwijt van 'zweverigheid' van *De Vrije* was natuurlijk niet zo eenvoudig te weerleggen: zweverige ideeën en theorieën zijn nu eenmaal slechts met zweverige argumenten te onderbouwen...
Het probleem is echter dat het tegendeel van zweverigheid, het onvervalste rationalisme, ook niet zonder gevaren is. Pleitte iemand als *H.P. Duerr*, min of meer in navolging van de 'alternatieve' wetenschapsfilosoof *Paul Feyerabend* (zie bijvoorbeeld *De AS* 37) met zijn beschouwing over zaken als hekserij en ander getover in het Duitse anarchistische tijdschrift *Unter dem Pflaster liegt der Strand* niet *juist* vanwege de dogmatische aspecten van dat rationalisme voor meer 'zweverigheid' in de wetenschap? En kwam er van progressief (?) feministische zijde ook niet kritiek op 'die mannelijke manier van wetenschap bedrijven'? Het is, kortom, allemaal niet zo eenvoudig. Bovendien zitten er in het door *De Vrije* verguisde boek *De Aquarius-samenzwering* van *M. Ferguson* (Ankh-Hermes Deventer, 1983, 307 blz., f 35,–) wel degelijk ook utopistische momenten die anarchisten zeker zouden 'moeten' aanspreken. Een aantal jaren terug al wees *Wim van Dooren* daar in een recensie in *Rekenschap* (juni 1984) op.
Onlangs verscheen bij het *Humanistisch Verbond* (HV) een aardig boekje, *Nieuwzicht* geheten, waarin een aantal van dit soort onmiskenbaar *modieuze* theorieën, te weten het holisme, het New Age-denken en het Aquarius-tijdperk, van vele kanten, middels interviews en artikelen, belicht werd. Verreweg het interessantste vond ik het interview met de Delftse filosoof *prof. S.J. Doorman*. 'Als ik holist was zou ik het niet in mijn hoofd halen om naar een geheel andere cultuur te kijken en dan denken dat ik daar enkele praktijken uit kan pakken', zei Doorman, en zo is het maar net. Maar ook een 'holist' als *Albert Nieuwland*, tandarts en docent sociologie op het, in Utrecht gevestigde, *Humanistisch Opleidings Instituut* (het HOI dat, het zij terloopt opgemerkt, een wat mij betreft terecht tevergeefs gebleken poging deed om een universitaire status te verkrijgen), komt in dit boekje aan het woord. 'Dat alles met alles samenhangt', zegt hij met zoveel woorden, 'wordt in het structureel-functionalisme van onder andere de socioloog Parsons ook beweerd'. Voor een tentamen sociologie op het HOI word je dus geacht *Fritjof Capra's De Tao van Fysika* te bestuderen: alsof iemand die beweert dat alles met alles samenhangt, iets waar Capra

onbetwist het patent op heeft, dan ook best wel voor Socioloog kan doorgaan.
De *vrijdenkers*, verenigd in *De Vrije Gedachte*, moeten, in tegenstelling tot menig humanist, weinig van deze theorieën en theorietjes hebben. De meeste nummers van het maandblad van deze club, eveneens *De Vrije Gedachte* (DVG) geheten geven tenminste blijk van een mateloos vertrouwen in het eerder genoemde rationalisme. Het feit dat er ook nogal eens verwarde en verwarrende zaken in DVG te vinden zijn heeft, denk ik, meer te maken met het feit dat de eindredactie zich niet de luxe kan permitteren ingezonden artikelen te weigeren.
De vereniging DVG verhuisde onlangs naar een nieuw optrekje: aan de Rotterdamse Mathenesserdijk 23 werd een nieuw *vrijdenkershome* betrokken. 'Een historische gebeurtenis', meldde het maandblad, ter gelegenheid waarvan de eerder genoemde filosoof *Doorman* de eerste *Anton Constanse-lezing* (12-9-1987) hield. Een tweede 'historische gebeurtenis' zo liet het *Centraal Bestuur* van DGV weten. *Doorman* stelde zich in die lezing de vraag *Is onzin weerlegbaar?* en vergaste zijn gehoor op 'Enkele opmerkingen over de levensvatbaarheid van de christelijke mythologie'. Wat ik gemist heb – Doorman is zondermeer een begenadigd spreker! – weet ik nog steeds niet: zijn lezing werd tot op heden niet door DVG gepubliceerd.
Voorts lijkt het mij van belang te melden dat onlangs ene *Inge v.d. Stadt* tot de redactie van DVG toetrad. Zij kondigde in het februari-nummer aan een reeks interviews te gaan maken met mensen die in de jaren dertig actief waren in *De Dageraad*: ik ben zeer benieuwd! (abo f 35,–, 10 nrs./jaar, giro 274551 t.n.v. DVG, Rotterdam, postadres: postbus 1087, 3000 BB Rotterdam, tel. secr. 010-4208162).
Het maandblad van het HV, *De Humanist* is, hoewel minder radicaal van *toon* dan het vrijdenkersblad, altijd zeer leesbaar en doorgaans ook de moeite waard (proefnummer via HV, postbus 114, 3500 AC Utrecht, 030-318145).
Van *Rekenschap*, het wetenschappelijk blad dat het HV, of correcter: de *Humanistische Stichting Socrates*, uitgeeft, ik noemde dit blad al eerder in deze rubriek, verscheen onlangs (december 1987) een uitstekend nummer over het thema *Taal als machtsmiddel*, met daarin onder andere een artikel over de repressie van het Catalaans in Spanje (f 10,– op giro 582293 t.n.v. Socrates, Utrecht o.v.v. Rekenschap nr. 87/4).
Bij het HV verscheen vorig jaar voorts het boekje *Ontkerkelijking en verzuiling* van *Peter Doorn* en *Yvette Bommeljé* waarin de invloed van de kerken op de publieke middelen in Nederland uit de doeken gedaan wordt. (f 17,– op giro 58 t.n.v. Hum. Pers, Utrecht o.v.v. Ontkerkelijking en Verzuiling). De auteurs gaan in deze studie een stapje verder dan in hun eerdere publikatie *Maar men moet toch iets wezen* dat in 1983 bij het HV verscheen. En wat schreef *Trouw* over deze vervolgstudie: *'Ontkerkelijking is nog geen ongeloof'*, en *'onderzoek van humanisten wil te veel bewijzen'* (*Aldert Schipper* in *Trouw*, 13-10-1987). Dit commentaar deed denken aan de reactie van de katholieke godsdienstsocioloog *Walter Goddijn* van een aantal jaren terug op de ook toen al onderkende leegloop van de kerken. Hij introduceerde toen de categorie 'het geloof in een onpersoonlijke God' om vervolgens te kunnen stellen dat 'rand-' en buitenkerkelijken nog geen ongelovigen waren maar 'gewoon' een 'frisse neus' aan het halen waren!
Tja, dit laatste onderzoek toont dan toch wel aan dat die 'frisse neus' in toenemende mate blijkt te bevallen, en dat de kerken desondanks nog steeds een wat al te stevige vinger in allerlei pappen (onderwijs, huisvesting) hebben.
Toonde Goddijn zich – ongetwijfeld mede vanwege deze kerkelijke *belangen* die op de achtergrond spelen – nogal optimistisch, de nieuwe voorzitter van het Humanistisch Verbond *prof. Glastra van Loon* toonde zich daar nota bene pessimistisch over!
Niks 'frisse neus' maar *zorg* over de mogelijkerwijs maatschappij-ontwrichtende gevolgen van het verlies van de greep die de kerken op de Nederlandse samenleving hebben. Die opvatting is niet nieuw, is zelfs al zo oud als het HV zelf, zoals in het februari-nummer van *De Humanist* (waarin ingegaan wordt op de opvattingen van *Glastra van Loon*) te lezen staat. Maar die opvatting blijft mij verbazen.

Iets geheel anders nu, en wel *Het Onderzoek*. Het onderzoek dus dat de twee Nijmeegse politicologie-studenten *Arie Hazekamp* en *André Bentlage* momenteel onder Nederlandse anarchisten verrichten.
Ter introductie: A & A schreven in 1984,

samen met *J.H. Jansen*, de kandidaatsscriptie *Anarchistische kritiek op de bestaande maatschappij* die door *Thom Holterman* in *De AS 70* besproken werd en die, in afleveringen door het maandblad *de RAAF*, gepubliceerd werd. Eind 1987 begonnen zij aan hun afstudeerproject *Maatschappijverandering in anarchistiese zin*, dat wil zeggen zij verstuurden toen zo'n 800 vragenlijsten naar evenzovele 'anarchisten'. Er bleek echter ook zo'n vragenlijst bij *de Volkskrant* verzeild te zijn geraakt: op 5 januari j.l. wijdde dit dagblad er een stukje aan onder de kop *Afstuderen in anarchistiese zin*. Men maakte zich nogal vrolijk over dat 'iese' i.p.v. 'ische', alsook over het feit dat de respons op dat moment nog *nul* was — en de krant verwachtte dat die respons ook wel nul zou blijven, 'bang' als anarchistisch Nederland is voor de BVD en andere registreerders, zodat de conclusie luidde 'dat Hazekamp en Bentlage het afstuderen nog even moeten uitstellen'.

Het lijkt mee te vallen. Een dezer dagen belde ik de eerste A, die mij kon vertellen dat de respons op dat moment, begin februari, uit *109* ingevulde vragenlijsten bestond, waarvan slechts enkele als 'niet serieus' ter zijde zouden moeten worden gelegd.

De kritiek van *de Volkskrant* mag dan op zijn zachtst gezegd nogal flauw geweest zijn (het stukje zal de respons zeker beïnvloed hebben: de uiterste inzenddatum was 31 januari j.l.) de conclusie moet ik, vrees ik, met *de Volkskrant* delen om de doodeenvoudige reden dat de opzet van het onderzoek niet deugt: van geen kant wel te verstaan.

A & A hadden geen flauw idee wat ze nu eigenlijk precies wilden onderzoeken, vertelden zij heel openhartig aan *de Volkskrant*... Met andere woorden: ze vroegen maar wat! Inderdaad, na de vragenlijst gezien te hebben lijkt er geen andere conclusie mogelijk. Ik zou tenminste niet weten welk *onderzoeksontwerp* (zou dat er überhaupt zijn??) een dergelijke puinhoop zou weten te rechtvaardigen.

In een begeleidend briefje bij de vragenlijst lieten A & A weten standpunten van anarchisten over een aantal zaken te willen *inventariseren*, iets wat met de gekozen *methode* van een *postenquête* niet principiëel onmogelijk is, mits gekozen wordt voor vragen met *open* antwoordmogelijkheden. Maar wat doen A & A? Zij geven bij 40 van de 50 vragen *voorgestructureerde* ('multiple choise') antwoordmogelijkheden met, om voor mij volstrekt onduidelijke redenen, soms wel en soms niet de mogelijkheid zelf een antwoord te formuleren als geen der voorgekauwde antwoordmogelijkheden als het juiste antwoord wordt gezien. Die mogelijkheid had volgens mij bij vrijwel geen enkele vraag mogen ontbreken, al was het maar omdat vele vragen voor meer dan voor één uitleg vatbaar zijn, zoals ook A & A leken te beseffen toen ze schreven dat er een mogelijkheid was om op de vragen een (telefonische) toelichting te krijgen.

Gevreesd moet worden dat A & A desondanks toch aan het kwantificeren willen slaan: wat zou je anders moeten beginnen met materiaal dat een vraag van het type 'stelling: zeer mee eens, mee eens, weet niet, mee oneens, zeer mee oneens' oplevert!? Derhalve zullen zij dus op de een of andere manier toch 'een zekere' *representativiteit* moeten toekennen aan de verzamelde vragenlijsten, willen eventuele uitkomsten niet al bij voorbaat op het niveau van alleraardigst doch zinloos gehobby blijven steken.

En het verkrijgen van die representativiteit is nu helaas door de gehanteerde, en bovendien aan alle kanten rammelende, methode een principiële onmogelijkheid.

Het bereiken van betrouwbare resultaten is in de sociale wetenschappen altijd een moeilijke zaak. Toch zijn er in de loop van zo'n, pak weg, 50 jaar, allerlei methoden en technieken ontwikkeld om die betrouwbaarheid op te voeren. *Methoden en technieken van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek* is dan ook een, op menige sociale faculteit door studenten 'gevreesd', *vak*. Of je voor dit vak bij de Nijmeegse politicologen *kunt* 'doorleren' weet ik niet, A & A hebben er in ieder geval weinig kaas van gegeten. Misschien kun je dat de twee nietsvermoedende politicologie-studenten dezer dagen niet eens kwalijk nemen. De blaam treft in de eerste plaats vredesvorser *Leon Wecke*, de 'wetenschappelijke' begeleider van onze afstudeerders. Hopelijk leren hij en zijn studenten toch iets van dit onderzoek: namelijk hoe het vooral *niet* moet.

Gauw terug naar 'de bladen' dus maar. Laat ik eerst *Thom Holterman* aan het woord laten. Hij meldt het volgende:

'In anarchistische kring is het begrip *burgerlijke ongehoorzaamheid* niet onbekend. In

kringen van lokale en provinciale bestuurders is de laatste tijd bovendien nogal eens sprake van *bestuurlijke ongehoorzaamheid* (als lagere overheden bevelen van de centrale overheid niet willen uitvoeren).
Daar kan nu *ambtelijke ongehoorzaamheid* aan worden toegevoegd. Het gaat hierbij dan om ambtenaren die verplicht zijn tot geheimhouding van wat hen in hun ambt ter kennis komt maar dit desondanks aan de grote klok (willen) hangen. Een voorbeeld is ondermeer *Daniel Ellsberg* in de VS die over de oorlog in Vietnam uit de school klapte, in Nederland is er het voorbeeld van *Willem Hoevenagel* die een rapport over de dubieuze transacties van een ABP-directeur schreef: zijn *zwartboek* vormde het begin van de zogenaamde ABP-affaire. De vraag is dan wat de rechtspositie van deze 'ambtelijke klokkenluiders' is. *M. Bovens* schreef er een interessante bijdrage over in het *NCJM-bulletin* (1987/8, pp. 582-602). In *Binnenlands Bestuur* (1988/3, pp. 20-21) is een ingekorte versie (voor niet-juristen) van dit artikel te vinden.
Aan het bladenfront is intussen weer het een en ander veranderd.
'Verzameld klein links' kwam met een nieuw blad, *De Helling*: ik heb het nog niet onder ogen gehad. In januari werd in een aantal café's en boekhandels het eerste (gratis) nummer van *La Ligna* verspreid. Wil dat ooit wat worden dan zal toch allereerst de opmaak wat verbeterd moeten worden volgens mij. 'Zo' leest geen hond het, ook al blijft (?) het gratis verspreid worden.
Kri heeft intussen definitief het loodje gelegd. Ook de laatste dagen van *De Waarheid* lijken geteld. De CPN-top pleegde weer eens een coup in de redactie, en wil het weer op de oude manier gaan proberen. Meer op de CPN-lijn gaan zitten dus, zodat er weer door CPN-ers gecolporteerd kan gaan worden. Dat zal, denk ik, niet lukken. Colporteerders moeten volgens mij vooral bij de 'oude garde' van de CPN gezocht worden en die haakten af of gingen 'horizontaal' en colporteren derhalve met het *VCN*-blad dat geloof ik *Manifest* heet.
De gang van zaken rond deze coup is na te lezen in het februarinummer van *De Vrije* (1988/2): zeer de moeite waard!
Vermeldenswaard is zeker ook het feit dat het feministische maandblad *Opzij* onlangs 15 jaar bestond (evenals *De AS* trouwens!). In januari 1988 verscheen een jubileumnummer met als thema *Toppunten van genot* met, zo beloofde de ondertitel, 'alles over lust, wellust en passie'. Veel interessants in dit nummer, zoals het artikel van de sociologe (en humaniste) *Iteke Weeda: Feministen doen het zo*, een verslag van een onderzoek dat zij deed naar de betekenis van het feminisme voor seks, erotiek en partnerrelatie(s). Naar aanleiding van dit onderzoek verscheen er bij *Nijgh en Van Ditmar* ook een boekje, *Eigenzinnige Erotiek* (ca. 100 blz., f 14,90) waarin Weeda (zoals het hoort!!) ook een verantwoording van gehanteerde onderzoeksmethoden en dergelijke geeft. *Opzij* wordt uitgegeven door *de Weekbladpers* (postbus 1311, 1000 BH Amsterdam) en kost f 56,70/jaar. (CB)

BOEKBESPREKINGEN

WOONWAGENBEWONERS

Gemeenten, die op meer beleidsvrijheid aandringen, hebben weinig begrepen van de staatrechtelijke verhoudingen in Nederland. Deze uitspraak is van oud-secretaris Brox toen gemeenten hem om meer beleidsruimte vroegen inzake het rijksspreidingsbeleid van woonwagenlokaties (in De Nederlandse Gemeente, 1985, p. 590). Of die gemeenten zinnig met de door hen gewenste beleidsruimte zouden omspringen, kan hier niet beoordeeld worden. Wel is het zo dat het rijk een zigzag-koers vaart ten aanzien van woonwagenlokaties. In feite wordt er met woonwagenbewoners gezeuld.
Het is nog niet zo erg lang geleden dat de kleine woonwagenkampen moesten worden opgeheven, en dat er van rijksconcentratiebeleid van woonwagenlokaties sprake was. Met veel pijn, moeite en leed is dat doorgevoerd. Nu de woonwagenbevolking in die grotere kampen redelijk gezeten is geraakt, dienen de kampen te worden opgeheven en kleinere kampjes in stadsgebieden te worden opgericht. Of dat een goede zaak dient, bijvoorbeeld de integratie van op verschillende wijzen levende mensen, valt te bezien. In ieder geval moet dat dan kennelijk met de methode 'zonder u, over u'. Daarmee is het

falen van beleid goeddeels ingebakken.
Over falend beleid en de verdachte, ideologische achtergrond van dat beleid ten aanzien van woonwagenbewoners en het gezeul met hen, is het boekje *Woonwagenvolk* verschenen. Het betreft herdrukken van artikelen van de juriste Lau Mazirel (1907–1974), die zich gedurende vele jaren inzette voor de woonwagenbevolking. De artikelen, geschreven tussen 1966 en 1971, geven daarvan een beeld. De bundel is voorzien van een levensbeschrijving, een epiloog en een literatuuropgave, verzorgd door Leonie de Goei (pp. 89-118).
Wie integratie nastreeft van mensen die afkomstig zijn uit diverse delen van de wereld en die er verschillende levensstijlen op na houden heeft wellicht als achterliggend doel het opheffen van de intolerantie van mensen. Het uitspreken van zo'n doel gaat vlugger dan het realiseren ervan. Wiebe de Jong, een sociaalpsycholoog van de Erasmus Universiteit Rotterdam, werkzaam bij de Juridische Faculteit, verrichtte op dat vlak zijn promotie-onderzoek. Hij onderzocht wonen en leven van blank en zwart, Nederlander en niet-Nederlander naast en door elkaar in het Oude Westen (een wijk in het centrum van Rotterdam). De Jong woont daar zelf al vanaf 1965 en hij was jarenlang 'activist' in die wijk. In de jaren 1980–1985 analyseerde hij de ontwikkeling van inter-etnische relaties tussen autochtone en allochtone bewoners gedurende 15 jaar in het Oude Westen. Daarbij licht hij het actiewezen in die wijk door. En passant levert hij een minitieus verslag van de activiteiten (met betrekking tot kraken, gastarbeiders-problematiek, onderwijswinkel, etcetera). Hij beschrijft tevens het proces waarin de 'concurrentie-situatie' (de gevoelde bedreiging van Nederlanders ten aanzien van niet-Nederlanders; de intolerantie van de eersten jegens de laatsten) tot de 'situatie van wederzijdse afhankelijkheid' (de tolerantie tussen de verschillende groepen) herdefinieerd wordt. Ten behoeve van dit laatste is het ontwikkelen van gemeenschappelijke belangen nodig (zoals gelijk gerichte wensen en ideeën in de stadsvernieuwingsproblematiek).
De Jong heeft dit alles in een proefschrift ondergebracht en voorzag de tekst natuurlijk van het noodzakelijke theoretische kader. Daarvan wordt een tekst niet gemakkelijker leesbaar. Leerrijk blijft het wel en de duidelijke conclusie raakt de verwerking van maatschappelijke problemen die zich niet alleen in het Oude Westen voordeden en -doen: Het tot ontwikkeling brengen van en de aanpak van gemeenschappelijke belangen vormen procesmatig een praktische ingang voor het bewerkstelligen van etnische tolerantie in woon- en leefsituaties, dan het veranderen van attituden of waarden. (Th.H.)
L. Mazirel, Woonwagenvolk (samenstelling en nawoord door L. de Goei). Amsterdam. 1987. 118 p. f 14,50.
W. de Jong, Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk. Factoren van invloed op etnische tolerantie. Delft. 1986. 275 p.

DOMELA NIEUWENHUIS

Het is jarenlang stil geweest rond het Ferdinand Domela Nieuwenhuis-fonds maar het waren kennelijk jaren van voorbereiding. Op 28 maart 1987 werd het *FDN-museum*, dat beheerd wordt door het FDN-fonds, heropend en dat is een feit van grote betekenis! Het museum is thans gevestigd in het gebouw 'd'Witte Leli', Herengracht 266 in het centrum van Amsterdam.
Ter gelegenheid van de heropening organiseerde het FDN-fonds een bijeenkomst, waar de vraag centraal stond hoe actueel de opvattingen van Ferdinand Domela Nieuwenhuis zijn.
Onder de titel *Omtrent Domela Nieuwenhuis* zijn nu de referaten en een deel van de discussies gepubliceerd, voorafgegaan door een inleiding van redacteur *Bert Altena*. Hij vraagt: 'In hoeverre is de theorie van het vrije socialisme in overeenstemming met deze tijd?' Dat is de vraag die het symposium moet stellen, c.q. beantwoorden. Na de inleiding volgden de drie referaten:
Thom Holterman, Domela Nieuwenhuis: Organisatie en Anti-Organisatie; *Hans Ramaer*, De Veldtocht van een nieuwe Plutarchus. Domela Nieuwenhuis en 'rechtvaardige economie'; *Manja Bakker*, Domela Nieuwenhuis en de grote frustratie. Anarchisten tussen de smalle marges van het parlementarisme en de botte bijl van de revolutionaire voorhoede.
Holterman ziet FDN als een katalysator, als een versnellend element dat aan een proces deelneemt zonder daarin onder te gaan. Het ging hem om het verbreiden van een idee,

die in de kern behelsde: het afbreken van alle gezag en het opbouwen van een vrije maatschappij. Hij stelt vast dat het anarchisme is op te delen naar een constructieve en destructieve zijde. Het constructief anarchisme is zwak ontwikkeld. Hij besluit met te zeggen dat anti-organisatie niet behoeft te betekenen: géén organisatie. Kortom: wèl anti-organisatie, maar niet zonder organisationele inzet.
Ramaer probeert de economische inzichten van FDN op te sporen en te verduidelijken. Centraal staat natuurlijk de strijd tegen het kapitalisme en het daarbij behorende militarisme, die onverbrekelijk verbonden zijn. Hoewel FDN een gedeelte van Karl Marx' *Das Kapital* vertaalde en ook Marx' opvattingen persoonlijk waardeerde was hij vooral in zijn latere ontwikkeling geen marxist te noemen, maar ook geen econoom. Wel bleef hij in de economie de wezenlijke grondslag van het kapitalistische produktiesysteem zien, en behield hij de overtuiging dat de economische macht van het proletariaat het kapitalistische systeem zou doen instorten.
Kolonies en coöperaties zouden, evenmin als het streven naar *Gemeenschappelijk Grondbezit*, het kapitalistisch-economisch systeem kunnen overwinnen. (Interessant is in dit verband het artikel van I. Janze in het zojuist verschenen nummer van *De Vrije* over de Stichting Grondvest.) De betekenis van FDN ligt niet op het vlak van de macro- of micro-economie, maar, zegt Ramaer, 'afgaande op verscheidene van zijn uitspraken kunnen we stellen dat Domela "een rechtvaardige economie" voor ogen stond'. In verband hiermee verwijst Ramaer naar de moderne opvatting van Bookchin over een *morele economie*.
Manja Bakker schetst de ontwikkelingen in de sociaal-democratie en de opvattingen van FDN over parlementaire activiteiten, zoals hij die had ervaren als parlementariër (Ontwerp Winkelsluitingswet enz.). Zij geeft de oorzaken aan van de verwatering van de sociaal-democratische partijen tot hervormingspartijen en 'het streven naar de verovering van de staatsmacht, moet hen wel autoritair maken'. Van nieuwe groeperingen bespreekt zij onder meer de Provo-beweging, waarvan een deel zich bekeerde tot het parlementarisme en zich liet inkapselen in het burgerlijke parlementaire systeem. Een duidelijk voorbeeld van radicalisering tot anti-parlementaire verzetsbeweging noemt ze de anti-kernenergiebeweging. In het begin van de jaren tachtig was naar haar mening het anarchisme duidelijk aanwezig in groepen van krakers, antimilitaristen en radicaal-feministes. Doch de anarchisten hadden meer moeten doen aan vernieuwende theorievorming, op basis van een analyse van de actuele situatie, en zich meer moeten identificeren met buitenparlementaire beweging, stelt zij. 'We moeten laten zien waarom de sociaaldemocratische en marxistische analyses en oplossingen niet deugen en zelf met betere komen.'
De illusionistische trek in de opvattingen van FDN, die Altena reeds in zijn inleiding noemde (ontevreden over de sociaaldemocratie zouden de arbeiders de weg naar het vrije-socialisme vinden), komt bij Bakker even naar voren (ontevredenheid met het parlementaire stelsel zou tot anti-parlementarisme voeren). Dezelfde onjuiste gedachtengang kan men ook bemerken bij de secularisatie in ons land: ontevreden over kerk en religie zou men tot het atheïsme c.q. humanisme komen. In werkelijkheid komt slechts een zeer kleine groep tot vrij-socialisme, anti-parlementarisme en atheïsme. Een tweede groep ontwikkelt zich vaak in een meer fundamentalistische richting. Maar de derde groep en dat is de overgrote meerderheid vervalt in onverschilligheid. Illusionistisch denken en heilsverwachting liggen bij een christelijk opgevoed volk dicht bij elkaar!
Het is te wensen dat na dit eerste symposium het FDN-fonds zal besluiten regelmatig, bijvoorbeeld jaarlijks, een dergelijke bijeenkomst te beleggen. Dan kunnen ook de problemen die verband houden met FDN's opvattingen over filosofie, ethiek en pedagogiek aan de orde komen.
Het opnemen van de gevoerde discussies in de nu verschenen bundel valt zeker te waarderen. Maar omdat ze vaak te weinig onderbouwd en te emotioneel zijn leiden ze zelden tot verduidelijking. Daarom is het gewenst dat bij eventuele komende bijeenkomsten de referaten *vooraf* worden gepubliceerd. Eerst dan kan men een zinvolle principiële discussie verwachten. (GN)
Ontrent Domela Nieuwenhuis. Drie lezingen over zijn actualiteit. Bert Altena (red.), Thom Holterman, Hans Ramaer, Manja Bak-

ker. Anarchistische Uitgaven, Bergen 1987. 67 p. f 14,90 (postgiro 2368033 mvv de titel).

IMMIGRANTEN

'Een kleine wereld', dat was de titel van de rede waarmee *Han Entzinger* op 9 september 1987 zijn ambt aanvaardde als 'buitengewoon hoogleraar in de sociaal-wetenschappelijke bestudering van vraagstukken betreffende etnische minderheden' aan de Utrechtse universiteit (afgedrukt in het tijdschrift *Migrantenstudies*, 1988/1). 'Was het aan het einde van de jaren '70 al heel gedurfd te beweren dat de toen aanwezige *immigranten* hier permanent zouden blijven, nu, nog maar tien jaar later, moeten we vaststellen dat niet niet alleen de immigranten maar ook de *immigratie* permanent is geworden', stelde Entzinger ondermeer. Terecht.
Een goede regeling voor de opvang van deze nieuwe immigranten is dan ook dringend gewenst, temeer daar er vanuit anarchistisch standpunt mijns inziens geen enkele reden denkbaar is om *wie dan ook* de toegang tot 'ons' land te ontzeggen. 'Vaderland? Mijn vader had geen land', moet Domela Nieuwenhuis ooit gezegd hebben.
Met name een goede regeling van de verblijfstitel is van groot belang. Van de zogenaamde *illegalen* wordt op grote schaal, onder andere in de horeca en de havens, door koppelbazen èn 'keurige' werkgevers op schandalige wijze misbruik gemaakt. Wie zich daarvan wil overtuigen leze *Rudie Kagie*'s *Berichten uit Hollands gastenboek* dat in 1986 verscheen of het boekje van *Carlo Bello, Observaties van een zwartwerker* uit 1987 waarin hij de arbeidsomstandigheden in een aantal Amsterdamse pizzaria's uit de doeken doet.
Een overzicht van het *Vreemdelingenrecht* biedt *Thom Holtermans* gelijknamige boekje uit 1984. Hoewel, uiteraard, op een aantal punten verouderd (het meest recente werk hierover is *R.W. Loebs Inleiding Vreemdelingenrecht* uit 1987) geeft het een goede indruk van de regelingen die dit soort misstanden in de hand werken. (CB)
Rudie Kagie, Berichten uit Hollands gastenboek. Over de werkomstandigheden van buitenlandse arbeiders, Van Gennep Amsterdam. 1986. 199 p. f 22,50.
Carlo Bello, Observaties van een zwartwerker. Over de arbeidsomstandigheden in Amsterdamse pizzeria's. Van Gennep Amsterdam. 1987. 110 p. f 19,50.
Thom Holterman, Vreemdelingenrecht, toelating en verblijf van vreemdelingen in Nederland, Tjeenk Willink Zwolle. 1984. 137 p. f 30,–.

BAKOENIN

Bij Van Gennep kan men in de ramsj een recent verschenen tekstboek van Bakoenin aantreffen. Samensteller, inleider en vertaler is de Amerikaan R.M. Cutler, die blijkens de titel denkt dat Bakoening 'op de mestvaalt' is beland. Nog afgezien van de titel meent Nicolas Walter in *Freedom* dat het een raar boek is. Niettemin biedt het een Engelstalig publiek een aantal belangrijke artikelen en voordrachten die Bakoenin tussen februari 1869 en juli 1871 schreef.
In biografisch opzicht is die periode echter geen eenheid te noemen, maar de bijeen gebrachte teksten hebben gemeenschappelijk dat ze alle waren bedoeld voor een overtuigd socialistisch publiek, namelijk de West-Zwitserse leden van de eerste Internationale, die hij vooral vond in de lezerskringen van de *Progrès* (Le Locle) en de *Égalité* (Genève), het orgaan van de Fédération Romande. Andere zaken waarmee Bakoenin toen bezig was, als bijvoorbeeld de samenwerking met Netsjajev en Ogarev voor de Russische propaganda, laat Cutler bewust buiten beschouwing. Het is niet overbodig hier even bij stil te staan want zo merkt hij in zijn inleiding terecht op: *'Bakunin's social milieu influences the manner in which he expressed his ideas, because he tried always to tailor them to those to whom he spoke, promoting as far as possible the revolutionary consciousness and social instincts of his audience'*. In zijn propagandistische activiteiten ging hij dus heel voorzichtig te werk, als hij wist dat diegenen tot wie hij zich richtte nog niet geheel openstonden voor zijn denkbeelden. In Franstalig Zwitserland was een groot gedeelte van de arbeiders dat echter wèl, hetgeen hen in staat stelde hier zuiver anarchistische propaganda te bedrijven. Vooral dáárin ligt ook het belang van de hier uitgegeven stukken, waarvan het merendeel hier voor het eerst *in extenso* in het Engels vertaald is.
In zijn inleiding geeft Cutler een samenvatting van Bakoenins ideeën. Enerzijds bena-

drukt hij daarbij de continuïteit tussen de ideeën die Bakoenin in de jaren 1840 had met die van de latere anarchist, anderzijds contrastreert hij, tevens om historische redenen, deze denkbeelden met die van Karl Marx. Hij wijst vooral op het belang van Bakoenins conceptie van Hegels dialectiek, die in 1842 werd samengevat in het beroemde artikel over 'De reactie in Duitsland', en waarin het voor Hegel toch essentiële concept van verzoening tussen het Positieve en het Negatieve werd verworpen, om van daaruit lijnen te trekken naar de stellingen van de latere anarchist: naar diens anti-parlementarisme, anti-etatisme, anti-conformisme en zijn verwerpen van coalities met burgerlijke socialisten. Al die aspecten komen in de hier gepubliceerde artikelen van Bakoenin naar voren.

Juist omdat Cutler de vergelijking met Marx gebruikt om Bakoenins ideeën te verduidelijken had hij misschien kunnen stilstaan bij de vraag of die denkbeelden zich juist onder invloed van dat conflict verder hebben ontwikkeld. Dat Bakoenin bijvoorbeeld in 1869 op het Bazelse congres van de Internationale nog vóór een uitbreiding van de competenties van de Algemene Raad stemde, terwijl de grote bevoegdheden van diezelfde Raad drie jaar later de ultieme reden werd van de afscheiding der 'anti-autoritairen' laat dat in ieder geval vermoeden, ondanks dat Bakoenin later verklaarde dat hij daar geen ideologische maar tactische redenen voor had. Vooral na de Conferentie van Londen (sept. 1871) is Bakoenin de tegenstellingen tussen zijn ideeën en die van Marx steeds meer gaan benadrukken, en misschien zelfs gaan overdrijven! Ondanks dat Cutler zich daar niet over uitlaat is het veelzeggend dat hij, om het contrast met Marx aan te tonen, vaker verwijst naar stukken die Bakoenin ná september 1871 schreef dan naar de werken van vóór die tijd, waarvan hij hier zelf een selectie aanbiedt.

Cutler doet een niet geheel geslaagde poging om Bakoenins democratische ideeën te verzoenen met zijn plannen voor geheime genootschappen, die niet alleen intern uiterst autoritair en dictatoriaal georganiseerd waren, maar die bovendien functies toebedacht kregen die, om het maar eens voorzichtig te formuleren, gemakkelijk konden uitgroeien tot een soort dictatuur van het proletariaat in het klein. Zoals ik het zie zijn de organisatie en de taken van de bakoenistische geheime organisatie niet te verzoenen met de overige facetten van Bakoenins leven en werk, waarin het begrip vrijheid centraal stond. Voor hem zelf schijnt die tegenstelling echter niet zo belangrijk te zijn geweest. Waarschijnlijk ging hij er van uit dat die zich in de loop van de geschiedenis wel zèlf zouden opheffen, zoals ook Marx veronderstelde dat de dictatuur van het proletariaat vanzelf zou verdwijnen. Opmerkelijk is dat Cutler, die toch zo veel oog heeft voor continuïteit hier geen verband heeft gelegd met Hegels idee van *Aufhebung*.

Maar ondanks deze kritische kanttekeningen overheerst bij mij een positieve indruk van dit boek. Het ziet er verzorgd uit, bevat een uitgebreide bibliografie met een korte typering van elk werk, een register, biografische aantekeningen, en Cutler geeft bovendien aan waar de artikelen oorspronkelijk gepubliceerd werden. De teksten zijn voorzien van aantekeningen. Jammer is echter wel dat hij deze teksten niet voldoende in een historisch kader heeft geplaatst, wat voor enkele teksten waar Bakoenin schrijft over actuele politieke kwesties een gemis is. (ChR)

Mikhail Bakunin, From out of the dustbin. Bakunin's basic writings 1869–1871. Translated and edited by Robert M. Cutler. Ardis, Ann Arbor 1985. 248 p. f 18,50.

VRIJDENKEN

Is het toeval dat de twee bekendste Nederlandse anarchisten van deze eeuw – Domela Nieuwenhuis en Constandse – tegelijk de twee meest invloedrijke vrijdenkers zijn geweest? Hoe het zij, beiden hebben talloze bijdragen aan de uitgaven van de georganiseerde vrijdenkers geleverd en het is dan ook begrijpelijk dat de door De Vrije Gedachte uitgebrachte bundel *Vrijdenken, in niets neutraal* niet alleen een zevental artikelen van Constandse bevat, maar ook als een hommage aan hem beschouwd kan worden.

De goed verzorgde bundel geeft een beeld van wat er de afgelopen vijftien jaar in het maandblad van DVG aan de orde is gesteld en dat is niet weinig. Naast onderwerpen op het terrein van de bestrijding van de godsdienst en het occultisme, zijn dat vooral ethische vraagstukken (sexualiteit, euthenasie, abortus, etcetera).

Hoe representatief voor vijftien jaargangen

DVG deze uitgave is valt moeilijk te zeggen, maar zeker is wel dat de tweede helft van de jaren zeventig sterk vertegenwoordigd is. De meest lezenswaardige artikelen in de bundel – bijvoorbeeld dat van Wim Jong over wetenschap – dateren in ieder geval uit die jaren. (HR)

Vrijdenken, in niets neutraal. Een keuze uit vijftien jaargangen van het maandblad De Vrije Gedachte. DVG, postbus 1087, Rotterdam. 1987. 319 p. f 39,50 (voor DVG-leden f 30,–).

SNEEVLIET

Bij het IISG verscheen kort geleden een historische studie over het revolutionaire socialisme tijdens het interbellum. Deze studie valt in twee delen uiteen: in het eerste beschrijft Eekman het korte leven van de OSP, in het tweede deel (Tussen NAS en Komintern. Ontwikkeling en aanhang van SP, RSP, OSP, RSAP 1918–1940) schetst Pieterson de geschiedenis van de RSP en RSAP, de revolutionair-socialistische beweging rond Henk Sneevliet. Helaas valt er op zijn studie nogal wat af te dingen.

Hij begint met een schets van de ontwikkeling van de verschillende links-socialistische en communistische stromingen van de jaren twintig, zowel in als buiten de NAS (Nationaal Arbeids-Secretariaat). Deze groepen zetten zich af tegen de stalinistische ontwikkeling in de CPN (Communistische Partij van Nederland) en de 'anti-revolutionaire' SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiders Partij). Het is de groep rond Henk Sneevliet die in 1929 de RSP sticht.

Vervolgens stelt Pieterson de crisis en acties in de jaren dertig aan de orde, evenals de radicalisering die leidde tot een linkse afsplitsing in de SDAP: de OSP (Onafhankelijk Socialistische Partij). Met deze OSP fuseerde de RSP in 1935 tot de RSAP (Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij). In mei 1940 ging de RSAP als eerste politieke partij ondergronds en noemde zich het MLL-front (Marx-Lenin-Luxemburg-front). Het MLL-front werd onherstelbaar uiteelkaar geslagen toen de acht belangrijkste leiders, waaronder Sneevliet, Menist en Dolleman gevangen genomen werden en in 1942 gefusilleerd. Na de tweede wereldoorlog werden zowel de RSAP als NAS overigens niet opnieuw opgericht.

In een tweetal korte hoofdstukjes beschrijft Pieterson (onvolledig) de revolutionaire jeugdorganisaties en de pers van de revolutionair-socialisten. Uitgebreid gaat hij in op de diverse partijafdelingen, de electorale invloed, de regionale verspreiding alsmede ledental en samenstelling van de revolutionair-socialistische partij.

Pieterson is trotskist. Niemand kan hem dat kwalijk nemen. Maar wanneer dat tot gevolg heeft dat een onjuist beeld van de RSP-RSAP wordt geschetst dan kan daar alleen maar scherp tegen geprotesteerd worden. Het is in het kader van deze bespreking ondoenlijk op alle fouten die voortkomen uit Pietersons trotskistische vooroordelen, uitvoerig in te gaan. Vandaar, in het kort, aandacht voor een tweetal kernpunten:

(1) In navolging van Trotsky is ook Pieterson van mening dat de revolutionaire vakcentrale in Nederland, het NAS, zich in de jaren twintig in het NVV, dat zich bij de bestaande kapitalistische verhoudingen had neergelegd, had moeten oplossen. Dat is voor Pieterson een wetmatigheid. Dit wordt door hem echter op geen enkele manier aannemelijk gemaakt! Tegelijk belet het hem in te zien dat het NAS niet 'in de grafkelders van het NVV' wenste af te dalen. Als oudst gewortelde vakcentrale wenste het zich te handhaven en een revolutionaire factor in de Nederlandse politiek te blijven.

Pieterson maakt zich helaas op tendentieuze wijze van de keuze tussen het revisionistische NVV en het revolutionaire NAS af. Pieterson merkt overigens terecht op dat de RSP-ers geen partijfractie *in* het NAS vormden. Maar hij besteedt geen aandacht aan de vruchtbare samenwerking die tussen revolutionaire partij (RSP/RSAP) en de revolutionaire vakbeweging (NAS) in deze periode op vele terreinen heeft plaatsgevonden. Geheel ten onrechte kan hij slechts schamperen op de RSP/RSAP als 'NAS-partij'!

(2) Trotsky, die door Stalin uit Rusland verdreven was en de wereld overgejaagd werd, had in vele landen zijn eigen kleine oppositie. De trotskistische IKL (Internationale Kommunistische Liga, later omgevormd tot Beweging voor de Vierde Internationale) bundelde deze oppositie op internationaal niveau. Trotsky, een scherpzinnig revolutionair, domineerde daarin en speelde de eerste viool. Zo eiste hij voor zijn IKL het recht op om op oppositionele groepen die buiten de

Komintern en ook buiten zijn IKL stonden, voor te schrijven hoe te handelen en denken. Een bekend voorbeeld daarvan vormt de Spaanse Burgeroorlog (1936–1939).
De RSAP-ers en vooral Sneevliet persoonlijk, kreger er van Trotsky van langs omdat ze weigerden de miniscule trotskistische fractie in Spanje te steunen, en zich – zeker niet kritiekloos – schaarden achter de marxistische POUM (Partido Obrero de Unificacion Marxista). Trotsky schatte de situatie vanuit zijn eigen vroegere Russische Revolutie-ervaringen echter verkeerd in. De anarcho-syndicalistische combinatie van vakbeweging en partij, de CNT-FAI (Confederacion National del Trabajo de Federacion Anarquista Iberica), wàs een machtsfactor waarmee wel degelijk rekening gehouden moest worden. Ondanks de politieke fouten van de anarcho-syndicalisten die de strijd tegen Franco niet onverbrekelijk met de strijd voor de sociale revolutie wilden verbinden, achtte de POUM het toch noodzakelijk met hen samen te werken. Trotsky stelde de POUM-leiders Nin en Gorkin daarom verantwoordelijk voor de nederlaag in 1937. De verderfelijke invloed van de stalinistische geheime dienst heeft zeker, dat staat nu vast, in belangrijke mate bijgedragen tot de politieke en persoonlijke verwijdering tussen Sneevliet en Trotsky. De publikatie van onder andere George Vereeken (*The GPU in the Trotskyist Movement*, New Park Publications, 1976) heeft overtuigend aangetoond dat Trotsky in deze affaire ten aanzien van de RSAP en Sneevliet zich falikant verkeerd opstelde. Tot rehabilitatie van Sneevliet door hedendaagse trotskisten is het nooit gekomen. Dáár hoor je Pieterson niet over, want hij praat nog steeds de oude kromme feiten recht. En we worden óók niet geïnformeerd over het feit dat trotskisten, welbewust, via het Plan Wolff (zie het boek van Vereeken) de RSAP hebben geprobeerd 'kapot te maken'.
We kunnen dus stellen dat Pieterson een vertekend en daardoor vals beeld van de ontwikkeling van NAS, RSP en RSAP geeft. Sneevliet wordt onder andere beschuldigd van 'een kwaad geweten', wordt 'paternalistisch' genoemd en afgeschilderd als een ouderwetse 'gehaaide' betweter die open discussie in de partij smoorde. Het is wetenschappelijk onfatsoenlijk om zulke beweringen te doen zonder ze te onderbouwen. En dat komt herhaaldelijk voor; evenals onjuistheden als gevolg van onzorgvuldig bronnengebruik. Bovendien maakt Pieterson in zijn boek tè vaak gebruik van 'wellicht', 'het schijnt', 'het lijkt erop' en 'waarschijnlijk'. Dat maakt geen overtuigende indruk. Een soms wat duister taalgebruik verhoogt de toegankelijkheid tot de tekst niet. (DdW/TdW)
Menno Eekman/Herman Pieterson, Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies. Stichting Beheer Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam 1987. 217 p. f 39,50.

ABONNEMENT/STEUNFONDS

Dezer dagen verzenden we de acceptgirokaarten voor het abonnementsgeld 1988. Hoewel De AS inmiddels door gebruik van een kleinere letter en vier pagina's extra aanmerkelijk meer tekst biedt, hebben we de kostenverhoging kunnen compenseren door als redactie méér zelf aan de produktie en verzending te doen. Daardoor kan het *jaarabonnement* onveranderd f 22,– bedragen. Dit is uiteraard een minimum. Ieder wordt verzocht om bovendien een bedrag voor het *steunfonds De AS* te betalen, zodat exploitatie van dit tijdschrift mogelijk blijft. Vorig jaar (1987) stortten velen een bedrag in het steunfonds, waarvoor onze dank. In totaal kwam f 2858,– aan steun binnen.
Zoals bekend is De AS financieel volstrekt afhankelijk van zijn lezers. Helaas hebben de afgelopen jaren nogal wat abonnees om welke reden dan ook afgehaakt. Dat is voor het voortbestaan van dit nu vijftien jaar oude tijdschrift zonder meer bedreigend, want de verkoop van losse nummers levert slechts verlies op (door de boekhandelskorting). De AS heeft dus dringend abonnees nodig, op zijn minst honderd! Om iets aan abonnementenwerving te doen is nauwelijks geld beschikbaar. Toch willen we dat met steun van de lezers proberen. Vandaar dat we ieder vragen om in zijn omgeving nieuwe abonnees te werven, cadeau-abonnementen te geven en ons namen en adressen toe te zenden van mogelijk geïnteresseerden. Het water staat (nog) niet aan de lippen, maar lezerssteun is hard nodig! Alvast dank.
Voor kat-uit-de-boom-kijkers is er een informatiepakket beschikbaar. Wie f 2,50 overmaakt op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle ontvangt een pakket met een drietal (reeds verschenen) afleveringen van dit tijdschrift ter kennismaking. Zegt het voort!

ONDERDAK

DE AS 81

Prijs - *f 5,90*